

L'oikouméne hel·lenística

El món grec en època hel·lenística

Xavier Espluga

PID_00192564

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. El desmembrament de l'imperi d'Alexandre	9
1.1. La Grècia de l'època hel·lenística	12
1.2. La Macedònia dels Antigònides	13
1.3. La Pèrgam dels Atàlides	14
1.4. La Síria dels Selèucides	15
1.5. L'Egipte dels Làgides	17
2. La lluita per l'hegemonia al Mediterrani	19
2.1. Italiotes i siciliotes	19
2.2. Roma enfront de Cartago: les Guerres Púniques	20
2.3. La conquesta romana del món hel·lenístic	22
2.4. La reorganització de les províncies romanes d'Orient	25
3. L'ampliació territorial del món grec	27
3.1. La crisi de la Grècia de les <i>póleis</i>	28
3.2. El dinamisme dels <i>étlme</i> del nord de Grècia	29
3.3. L'heterogeneïtat dels regnes hel·lenístics	30
3.4. Les metròpolis cosmopolites	33
4. Els valors de l'hel·lenisme	36
4.1. Abast i límits del procés d'hel·lenització	36
4.2. La <i>paidéia</i> , símbol de grecitat	39
4.3. Filosofies de l'hel·lenisme	40
4.4. Novetats religioses de l'hel·lenisme	42
5. Les veus literàries de l'hel·lenisme	45
5.1. Públic i mecenatge en la literatura hel·lenística	45
5.2. La poesia alexandrina	46
5.2.1. L'èpica alexandrina	46
5.2.2. Cal·límac de Cirene	47
5.2.3. L'epigrama hel·lenístic	48
5.2.4. Teòcrit i el naixement de la poesia bucòlica	50
5.2.5. El mim d'Herodas	50
5.3. La comèdia de Menandre	51
5.4. El naufragi de la historiografia hel·lenística	52
Resum	54

Bibliografia..... 57

Introducció

La mort d'Alexandre (323 aC) obre el darrer període de la història del món grec, l'anomenada època **hel·lenística**, que es fa arribar fins a la conquesta romana d'Egipte (31 aC). Es tracta d'un període singular i específic que el fa mereixedor d'un tractament particularitzat.

En efecte, la mort d'Alexandre a Babilònia (juny del 323 aC), en edat relativament jove (33 anys) i sense fills legítims, provocà un greu **problema de successió**, que qüestionava l'existència mateixa de l'imperi, caracteritzat per una notable diferenciació territorial i administrativa. S'obrí un **període d'inestabilitat política**, que conduí a l'**aparició i consolidació dels regnes hel·lenístics**, les noves entitats polítiques sorgides del desmembrament de l'imperi d'Alexandre.

Tot i que la dinàmica històrica encara és relativament desconeguda, si més no per a algunes fases concretes, la història hel·lenística es veurà caracteritzada pels enfrontaments entre les diverses entitats polítiques del món grec: les *pó·leis* tradicionals (Atenes i Esparta) abocades a la decadència; les confederacions o lligues gregues, especialment, la confederació etòlia i la confederació aquea, que passen a tenir un paper de primer ordre en la història política de la Grècia continental; finalment, els regnes hel·lenístics (Macedònia, Pèrgam, Síria i Egipte), sovint enfrontats entre si per aconseguir una hegemonia parcial o global.

Precisament, l'aparició i consolidació dels regnes hel·lenístics constitueix la principal novetat de la dinàmica història d'aquesta període, ja que la monarquia era una realitat institucional residual o marginal en el món grec d'època clàssica. La **institució monàrquica**, doncs, serà un factor que caldrà tenir molt en compte a l'hora d'entendre l'evolució política, social i cultural de l'hel·lenisme.

Ara bé, un altre factor comú a la història hel·lenística és el **paper creixent de Roma**. De fet, la història hel·lenística és la història de la decadència dels estats grecs (*pó·leis*, confederacions o regnes) i la seva posterior transformació en **províncies de l'imperi romà**.

Totes aquestes vicissituds polítiques i l'ampliació territorial porten a una obertura més gran del món grec. Se'n deriva una societat més cosmopolita i més internacionalitzada (fenomen especialment visible en algunes ciutats). La cultura i la llengua grega s'expandeixen per territoris no grecs, afavorides tant pel

fet de ser la llengua dels conqueridors com pel seu mateix prestigi cultural. L'hel·lenització adquireix, de vegades, una intensitat notable, especialment als territoris més propers al món grec, a les ciutats i entre les classes aristocràtiques.

La progressiva hel·lenització també comporta l'extensió de determinats elements considerats propis de la civilització grega, en particular el model educatiu (la *paideía*) o l'ús del grec com a llengua de cultura. Així, per exemple, els papirs d'Egipte documenten l'ampli coneixement i ús del grec.

Ara bé, els processos de contacte entre cultures –com és l'hel·lenització– també porten a noves síntesis originals o provoquen reaccions contràries, que cal analitzar en el seu context històric.

Finalment, l'anàlisi dels fenòmens històrics no seria complet sense la referència als altres elements immaterials: la filosofia, la religió, la literatura, la cultura i l'art.

En aquest sentit, l'hel·lenisme revela algunes contradiccions aparents. D'una banda, la pèrdua de la seguretat que proporcionava la ciutadania de la polis tradicional es tradueix en un creixent individualisme, personal i de classe, pel qual les persones i els diversos col·lectius socials busquen solucions als seus problemes específics. Així s'entenen les diverses reivindicacions socials (demandes de redistribució de terres i d'abolició de deutes), l'aparició de noves pràctiques religioses més interessades en l'establiment d'una relació privilegiada entre la divinitat i el devot, o l'interès de les escoles filosòfiques per definir les circumstàncies que atorguen la felicitat personal.

D'altra banda, però, s'experimentarà un sentiment d'obertura envers l'altre (fins i tot envers els bàrbar) i la defensa d'un cert cosmopolitisme, pel qual, parafrasejant la frase de Menandre, com a homes/dones que som, tot allò que és humà ens hauria d'interessar.

Per l'interès que suscita aquest període, hom no pot deixar de lamentar-se per la pèrdua de la major part de la producció escrita d'aquest període. Es conserva una part mínima de la literatura i de la documentació hel·lenística. Ocasionalment, de tant en tant, l'epigrafia i la papirologia rescaten de l'oblit alguna llei, alguna crònica, algun poema, que enriqueixen la nostra visió d'aquest món polièdric, complex, contradictori, aparentment modern, que és l'hel·lenisme.

Objectius

Els objectius que l'estudiant ha d'assolir mitjançant la lectura d'aquesta obra es poden resumir en els punts següents:

- 1.** Identificar les principals fases de l'evolució històrica del món grec d'època hel·lenística.
- 2.** Aïllar els elements fonamentals de l'evolució socioeconòmica i politicoinstitucional de les diverses entitats polítiques del món grec d'època hel·lenística.
- 3.** Ser capaços d'observar les característiques principals de la ideologia, religió, pensament, filosofia i literatura del món grec d'època hel·lenística.

1. El desmembrament de l'imperi d'Alexandre

L'enfrontament entre els diàdocs marca la primera fase de la història hel·lenística (323-281 aC). Els antics col·laboradors d'Alexandre es dividiren entre els partidaris del manteniment de la unitat política de l'imperi (en nom dels hereus del rei) i els que afavorien una divisió de fet (els governadors de les satrapies). Inicialment s'optà pel **manteniment de la unitat de l'imperi**, tot duent a terme el **repartiment de les funcions polítiques i la divisió de les satrapies** entre els alts oficials macedonis.

La primera divisió de funcions (323 aC)

El vell **Antípatre** (que ja havia estat general de Filip II) es reservà el control dels territoris europeus de l'imperi (Macedònia pròpiament dita i els territoris vinculats a aquesta regió, com ara, Tessàlia, Tràcia, l'Epir i la costa il·lírica). A **Perdicás**, el principal col·laborador d'Alexandre, que fou designat regent, li foren encarregats els territoris d'Àsia. **Cràter** fou anomenat *prostátes* ("representant") dels hereus d'Alexandre (el seu fill pòstum i el seu germanastre, incapacitat mentalment), una manera de contrarestar els poders de Perdicás. Per tant, en un primer moment aquestes tres persones –**Antípatre**, **Perdicás** i **Cràter**– tutelaren l'herència d'Alexandre.

Aquest primer pacte no es mantingué gaire temps. Ben aviat sorgiren **disputes** entre partidaris (els regents) i contraris (els governadors provincials) de l'existència d'un poder central i del manteniment de la unitat de l'imperi.

El repartiment de les satrapies de l'antic imperi persa

Després de la mort d'Alexandre, reaparegueren les friccions entre el poder central i les satrapies, friccions que també s'havien donat en època aquemènida. Els primers protagonistes d'aquestes ànsies secessionistes foren **Ptolemeu**, fill de Lagos, que aconseguí controlar Egipte (un dels territoris més singulars de tot l'imperi), **Antígón Monóftalmos** (literalment, 'borni'), general macedoni que aconseguí fer-se amb el control d'Anatòlia occidental, i **Lisímac**, a qui fou donat el govern de Tràcia.

L'objectiu final de totes aquestes tendències centrífugues era la **reducció del poder dels representants del govern central**. Per tant, els atacs es dirigiren contra els regents (en particular, Perdicás) i els seus representants. La mort de Perdicás (321 aC), en la 'Primera Guerra dels Diàdocs' (322-321 aC), accelerà el **procés de disgregació territorial**.

Un segon pacte –l'anomenat pacte de Triparadisos (321 aC)– mantingué la unitat formal de l'imperi, però no eliminà la principal font de problemes: la **difícil delimitació de poders entre els representants del poder central**.

El pacte fallit de Triparadisos (321 aC)

El pacte de Triparadisos (321 aC) (localitat de Síria on fou signat l'acord) preveia un nou repartiment equilibrat del poder central i territorial entre els diàdocs. Es nomenava un nou regent –Antípatre (el més ancià i el més respectat)–, el qual mantingué la seva residència a Macedònia, fet que afavorí el progressiu distanciament respecte dels afers d'Àsia. El control del poderós exèrcit d'Àsia fou assignat a **Antígón**. Així mateix, es confirmaven els governs provincials de **Ptolemeu** (Egipte) i **Lisímac** (Tràcia).

Diàdoc

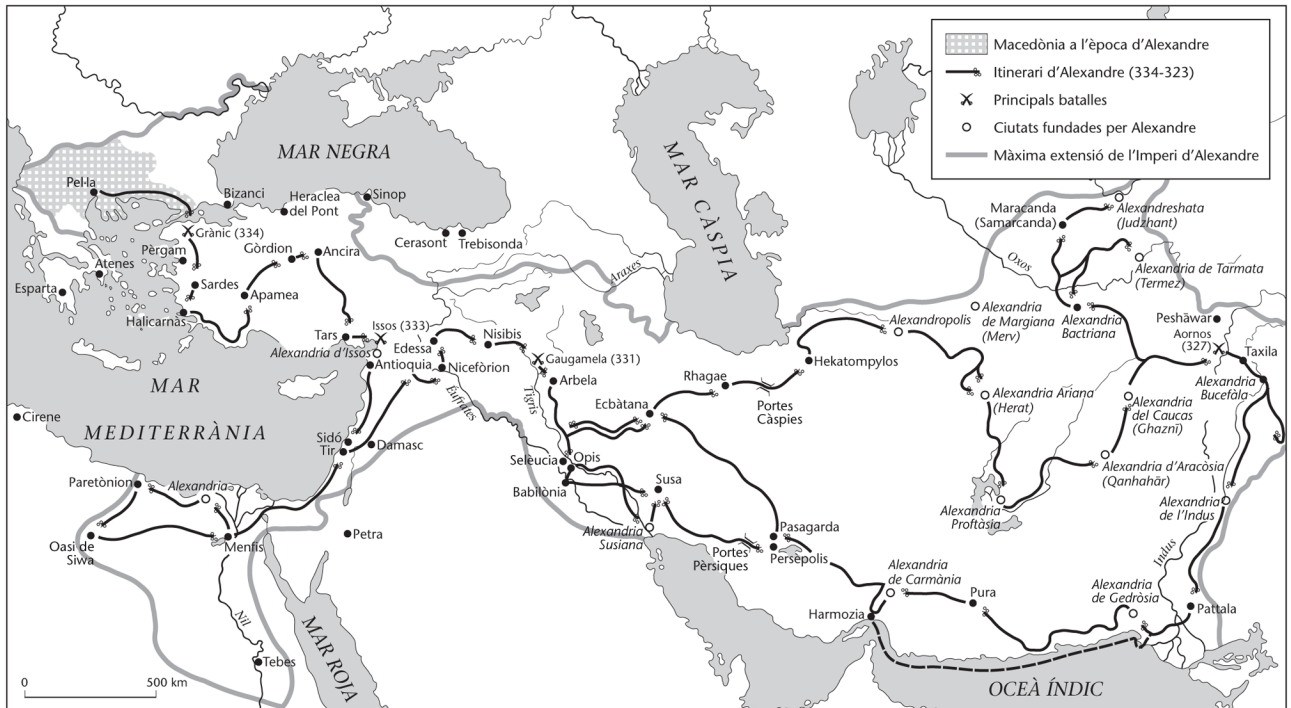
Mot grec que vol dir "successor". Tradicionalment, designa els antics col·laboradors d'Alexandre que assumiren, a la seva mort, les tasques de govern del seu imperi.

Satrapia

Mot que indica les províncies de l'imperi persa. El governador era anomenat 'sàtrapa'.

La mort d'**Antípatre** (319 aC), el segon regent de l'imperi, donà inici a 'la Segona Guerra dels Diàdocs' (319-316 aC). El seu successor en la regència s'hagué d'enfrontar a la resta de diàdocs i al mateix fill d'Antípatre, Cassandre, que pretenia succeir el seu pare. El resultat fou la **desaparició de la figura del regent**, l'única –llevat dels reis– que encarnava la unitat d'un imperi ara ja en total procés de disgregació.

Primer repartiment de l'imperi d'Alexandre.

Font: F. Beltrán; F. Marco (1987). *Atlas de historia antigua*. Saragossa: Pòrtico.

El principal beneficiari d'aquests fets fou l'ambiciós **Antígon Monóftalmos**, flanquejat pel seu fill **Demetri Poliorcetes**. Tots dos, amb el control de l'exèrcit i de la flota, intentaren la **restauració de la unitat de l'imperi**, per la qual cosa lluitaren contra la resta de diàdocs.

Poliorcetes

El sobrenom del fill d'Antígon vol dir en grec 'assetjador de ciutat', ja que Demetri es féu famós per les màquines que utilitzava en els setges.

En la 'Tercera Guerra dels Diàdocs' (316-311 aC) s'enfrontaren Antígon i Demetri, proclamats reis, amb la resta de diàdocs –Cassandre (que recuperà el control de Macedònia, després d'assassinar els hereus i familiars d'Alexandre encara en vida), Lisímac (instal·lat a Tràcia), Ptolemeu (a càrrec d'Egipte) i Seleuc (governador de Babilònia)– en una mena de tots contra un. Després d'una pau efímera i de freqüents enfrontaments interns, els conflictes entre els diàdocs continuà fins a la desfeta d'Antígon a la **batalla d'Ipsos** (301 aC).

Es produí aleshores la **divisió de l'imperi en quatre regnes** en mans dels vencedors, els quals, durant el conflicte, també havien assumit el títol de 'rei': **Cassandre** es reservà el control de Macedònia; a **Lisímac** tocà Tràcia i Àsia Menor (fins al Taure); Egipte restà en mans de **Ptolemeu**, i **Seleuc** passava a controlar tota la part oriental de l'imperi.

Les aventures de Demetri Poliorcetes

La batalla d'Ipsos (301 aC) no significà la fi de les forces dels Antigònides. Demetri Poliorcetes, el fill d'Antígon, intentà recuperar els territoris perduts pel seu pare enfrontant-se a la resta de diàdocs. Especialment important fou el seu control de la flota, que li permeté d'exercir, durant uns quants anys, un autèntic domini de l'Egeu. Poc després de la mort de Cassandre (298-297 aC), aconseguí recuperar el control de Macedònia, disputada entre diversos pretendents. Fundà una nova capital, Demetriàda, ubicada al golf de Tessàlia. Malgrat tot, la seva personalitat, plena d'excessos i governada pels cops d'una Fortuna que semblava cega, és representativa de les ànsies i ambicions d'una generació que havia vist com Alexandre havia conquerit el món.

L'últim pas del procés de desmembrament de l'imperi d'Alexandre fou l'**enfrontament entre Lisímac i Seleuc**. Arran de la mort d'Antígon (301 aC), Lisímac havia aconseguit reunir un important reialme a cavall d'Europa i Àsia, que incloïa Tràcia i els territoris costaners fins al Danubi, i tot Àsia Menor, fins al Taure, a excepció dels territoris del nord (Bitínia, Pont, Paflagònia). Després d'adoptar el títol de rei, Lisímac fundà també una nova capital (Lisimàquia), a la qual donà el seu nom (309-308 aC). L'enfrontament amb Seleuc, fruit d'un afer de família, culminà amb la derrota i mort de Lisímac a la **batalla de Curupèdion (281 aC)**, que comportà la **desaparició del regne de Lisímac**, repartit entre els vencedors.

Poc després (280/279 aC), Grècia fou trasbalsada per la **irrupció dels gàlates**, unes tribus celtes procedents dels Balcans. La invasió bàrbara provocà un buit de poder que fou aprofitat per **Antígon Gònates**, fill de Demetri Poliorcetes, per recuperar Macedònia, desfent-se dels altres pretendents. La victòria d'Antígon sobre els gàlates legitimà la dinastia dels Antigònides.

El resultat final d'aquests conflictes fou **la consolidació de tres grans regnes hel·lenístics: Macedònia en mans dels Antigònides; Síria a les mans de Seleuc i dels seus descendents (els Selèucides), i Egipte a les mans de Ptolemeu i dels seus descendents (els Làgides)**.

Els regnes hel·lenísics vers l'any 185 aC

Font: F. Beltrán; F. Marco (1987). *Atlas de historia antigua*. Saragossa: Pórtico.

1.1. La Grècia de l'època hel·lenística

A la Grècia continental, durant el període hel·lenístic, es produí la **crisi definitiva de la polis i la consolidació d'una nova entitat política, el *koinón*** (confederació de diverses *póleis* i *éthne*).

Koinón

El mot grec *koinón*, literalment 'cosa en comú', es pot traduir, segons els casos, per 'Estat', 'confederació', 'liga'.

La decadència política d'Atenes

A Atenes, la mort d'Alexandre provocà un aixecament antimacedònic –**la Guerra Lamíaca**– que fou durament reprimit (323-322 aC). El manteniment de guarnicions macedònies als ports d'Atenes assegurà el control de la ciutat per part dels reis de Macedònia. Successivament, Atenes, nominalment oligàrquica, visqué sota la **tiranía filomacedònica** del filòsof Demetri de Falèron (317-307 aC).

Poc després, en la **Guerra de Cremònides** (266-261 aC), una nova iniciativa antimacedònica, Atenes encapçalà una àmplia coalició de ciutats gregues (Esparta i bona part del Peloponnès), amb el suport interessat d'Egipte, contra Macedònia. Representà el darrer esforç –fallit– d'Atenes per recuperar la influència perduda.

Progressivament el **paper polític d'Atenes quedà reduït al no-res**: esdevingué un referent d'ordre cultural, artístic i moral, paper que continuà exercint, amb èxit, més enllà de la conquesta romana.

La resta del territori grec –tradicionalment dividit entre *póleis* i *éthne*– tingué tendència a organitzar-se en **confederacions polítiques (*koiná*)**, sovint enfrontades entre elles i amb Macedònia.

El més important d'aquests *koiná* fou el **koinón dels etolis**. Fruit de la unió de diversos pobles del centre de Grècia, tingué el seu primer èxit polític en haver aturat la invasió dels gàlates i salvat el santuari de Delfos. Aquesta victòria marca l'inici de la seva preponderància política.

La confederació etòlia, amb capital a Termos, agrupava inicialment només els pobles d'Etòlia, però progressivament incorporà altres *póleis* i pobles del centre de Grècia (la Lòcrida, la Fòcida, Tessàlia) i, ocasionalment, també aplegà altres territoris (l'Epir meridional, l'Acarnània occidental, l'illa de Cefalònia, Beòcia).

Pel fet de controlar el centre de Grècia, la confederació etòlia suposava **un fre a l'expansionisme macedònic**. Bona part de la història de la confederació etòlia es resumeix en un seguit de guerres contra Macedònia per l'hegemonia al centre de Grècia i pel control de Tessàlia, regió disputada entre els dos estats. A més, el seu suport a les activitats de pirateria, li donaren un cert control dels tràfics marítims del Jònic i de l'Egeu.

El **koinón dels aqueus**, és a dir, la **confederació aquea** –sorgida originàriament entorn del 280 aC–, agrupava inicialment les *póleis* aquees del nord del Peloponnès. Ben aviat, incorporà altres *póleis*, especialment del Peloponnès i de l'Istme (Sició, Argos, Mègara, Corint, l'illa d'Egina, Megalòpolis d'Arcàdia, Trezene), després d'haver-ne expulsat els partidaris de Macedònia. En efecte, gràcies als seus dirigents –en particular Arat de Sició (271-213 aC), el creador de la puixança aquea, i Filopemen (253-183 aC)– la confederació aquea aconseguí una certa hegemonia al Peloponnès, tot enfrontant-se a Macedònia (que controlava l'estratègica ciutadella de Corint), a Esparta i a la confederació etòlia. A mitjan segle III aC, aconseguí desfer el poder del regne de Macedònia al sud de Tessàlia, després d'expulsar les guarnicions macedònies de Corint (243 aC) i d'Atenes (229/228 aC).

1.2. La Macedònia dels Antigònides

La consolidació de la dinastia antigònida a Macedònia fou obra d'**Antígon Gònates** (279-239 aC), que s'enfrontà als gàlates que havien envaït la península balcànica, als diversos pretendents al tro de Macedònia (en particular, Pirrus, rei de l'Epir) i a les ciutats gregues, encapçalades per Atenes, en l'anomenada Guerra de Cremònides (266-261 aC).

Els Antigònides governaren Macedònia, des de l'ascensió al poder d'Antígon Gònates (279 aC) fins a la conquesta romana (168 aC). En tot moment volgueren mantenir una **certa hegemonia sobre Grècia**.

Aquesta **posició hegemònica de Macedònia** sobre la Grècia continental es dugué a terme gràcies a l'ocupació, amb guarnicions militars, de localitats estratègiques: Demetriada a Tessàlia, Calcis a Eubea, Atenes (amb presidis als seus ports) i, sobretot, la ciutadella de Corint, localitats estratègiques considerades "els grillons de Grècia".

"Els grillons de Grècia"

"Mentre Calcis (d'Eubea), Corint i Demetriada fossin sota el poder de Macedònia, no era possible que els grecs tinguessin la possibilitat d'alliberar-se. De fet, ja ho havia dit el mateix Filip i això mateix deien que era massa veritat: Filip havia dit –i no sense raó– que aquests llocs eren els grillons de Grècia."

Polibi de Megalòpolis, *Històries* 18, 11, 5

Al mateix temps, els reis de Macedònia tendiren a afavorir els ordenaments polítics de caràcter oligàrquic i donaren suport a **tiranies filomacedòniques** a les ciutats gregues.

Aquesta **divisió de Grècia** entre tres grans blocs polítics –Macedònia al nord, la **confederació etòlia** al centre i la **confederació aquea** al Peloponnès– i els seus freqüents enfrontaments acceleraren la **decadència política i militar** de Grècia i facilitaren la conquesta romana.

1.3. La Pèrgam dels Atàlides

El reialme de Pèrgam, estès per la meitat occidental de la península d'Anatòlia, no sorgí del desmembrament de l'imperi d'Alexandre. La seva fortuna rau en el fet que la ciutat fou escollida per ser la seu del tresor macedoni. El seu responsable –l'eunuc Fileter– depenia teòricament dels sobirans d'Àsia Menor (primer Lisímac, després Seleuc). Els seus successors (denominats Atàlides) adquiriren una independència *de facto*. Poc després un dels Atàlides –Atal I (241-197 aC)– aprofità les lluites internes dins del regne selèucida (229-227 aC) per proclamar-se rei i estendre els seus dominis per les costes septentrionals d'Àsia Menor.

Un dels principals problemes polítics del regne fou la **submissió de les tribus gàlates**, que havien envaït el nord d'Anatòlia. Gràcies a les victòries dels sobirans de Pèrgam i dels reis selèucides, les bandes gàlates aconseguiren instal·lar-se en una mena de 'reserva' a les planes de l'interior d'Anatòlia (una zona posteriorment denominada Galàcia).

Les **victòries sobre els gàlates**, sancionades amb el monumental Altar de Zeus, esdevingueren un factor de **legitimació del sobirans de Pèrgam** als ulls del món grec. Els reis de Pèrgam havien esdevingut paladins de l'hel·lenisme davant de la barbàrie.

L'extensió del regne de Pèrgam

El regne de Pèrgam inicialment comprenia Pèrgam i el seu territori i també bona part de la Tròada, i tota la vall del Caic, amb sortida a l'Egeu.

L'Altar de Zeus de Pèrgam

L'Altar de Pèrgam, avui reconstruït a Berlín, és la mostra més imponent de l'escultura hel·lenística. Concebut com un altar ofert a Zeus com a acció de gràcies per la victòria d'Èumenes II (197-159 aC) davant els gàlates, el fris inferior està decorat amb un motiu de clar missatge propagandístic: la Gigantomàquia, és a dir, la lluita entre els déus de l'Olimp i els gegants. Així era fàcil fer l'equivalència entre déus de l'Olimp (els Atàlides), els gegants (els gàlates). Un altre fris, decorat amb la història de Tèlef, mític fundador de Pèrgam, servia per reclamar el caràcter grec d'aquest reialme d'Àsia Menor.

L'Altar de Zeus de Pèrgam. (primera meitat del segle II aC). Berlín. Pergamonmuseum.

Sotmès a les pressions de tots els seus veïns –Macedònia (a l'oest), Bitínia (al nord), els gàlates i Síria (a l'est)–, Pèrgam cercà nous protectors per vèncer el seu aïllament. Per això, **Roma esdevingué el principal aliat de Pèrgam.**

Els reis de Pèrgam també es feren famosos com a **mecenes de la cultura grega**, especialment en ciutats gregues que no formaven part dels seus dominis. Aquesta conducta fou una de les altres vies de legitimació de la dinastia atàlida davant l'opinió pública grega.

1.4. La Síria dels Selèucides

Seleuc I, de primer sàtrapa de Babilònia (311-301 aC), es féu càrrec dels territoris asiàtics de l'imperi d'Alexandre assumint el títol de rei (301-281 aC).

El regne dels Selèucides era una entitat caracteritzada per la seva **extensió territorial, diversitat ètnica i complexitat administrativa**, factors que són adduïts per explicar la seva **debilitat estructural**.

Contemplant en perspectiva històrica, el regne selèucida es veié obligat a afrontar aquesta **gran diversitat interna (territorial i ètnica)** i el **progressiu desmembrament**. El regne dels Selèucides –el centre de gravetat del qual fou el

nord de Síria– **actuà a la defensiva**, i portà a terme polítiques de conservació de les posicions territorials i de reconquesta, especialment en tres àmbits geogràfics: Àsia Menor, Celesíria-Palestina, i les satrapies orientals.

El **tauler geopolític d'Àsia Menor** era força complicat. Alguns territoris septentrionals no conquerits per Alexandre (Bitínia, Pont, Capadòcia i Armènia), mantingueren la seva independència. La invasió dels gàlates (280 aC) i la creació del regne de Pèrgam suposaren la pèrdua, per als selèucides, del centre i oest d'Anatòlia. A més, la presència egípcia a la costa de l'Egeu reduïa l'esfera d'influència i domini dels selèucides a l'Àsia Menor.

L'altre important front obert del regne selèucida foren les **guerres amb Egipte** pel control de la costa d'Àsia Menor i, sobretot, de la Celesíria-Palestina. Els làgides i els selèucides s'enfrontaren sovint en diversos conflictes denominats Guerres de Síria per la possessió d'aquests territoris.

Un problema essencial del regne selèucida, més interessats en els afers d'Occident, fou el **control de les satrapies orientals**. Al llarg de la seva història, patí la **pèrdua progressiva dels territoris orientals** a mans dels prínceps indis (301 aC) i la **invasió dels parns**, unes tribus iranoescites, posteriorment denominats **parts**, que ocuparen les regions d'Hircània i Pàrtia, és a dir, l'actual Turkmenistan i el nord d'Iran (240 aC).

Poc després, tallades les comunicacions amb el centre del reialme selèucida per culpa de la invasió parta, el governador de la Bactriana es declarà independent i donà inici al **regne grecobactrià** (240-130 aC). Aquest regne hagué de fer front a les poblacions nòmades del nord, d'origen escita i xinès, i entrà en franca decadència (130 aC). Al curs alt del Ganges, alguns principats indogrecs, restes del regne grecobactrià, restaren independents fins al canvi d'era. Durant aquests segles (III-II-I aC), aquests reialmes grecs d'Àsia central i de l'Índia mostraren una extraordinària capacitat d'adaptació i pervivència i esdevingueren un important focus de cultura hel·lènica al centre d'Àsia.

Per tots aquests moviments, el regne selèucida veié reduïda notablement la seva extensió. Els diversos intents de recuperar els territoris perduts fracassaren. En aquest sentit, el principal intent de reconquesta fou dut a terme durant el **regnat d'Antíoc III el Gran** (223-187 aC).

Antíoc III dugué a terme una **política de restauració dinàstica**, amb una reorganització administrativa, per la qual es volia estendre a tot el reialme el sistema administratiu vigent només a Àsia Menor. Per reforçar la **cohesió del reialme**, instituí, potser per primera vegada, el **culte al sobirà**, mesura que provocà poc després, la primera revolta dels macabeus a Judea (territori que el sobirà havia arrabassat a Egipte).

Els regnes d'Anatòlia septentrional

El reialme de Bitínia ocupava la zona asiàtica dels Estrets, encara que no incloïa les ciutats gregues de la costa, teòricament independents. El regne del Pont, aliat dels Selèucides, s'estenia per les costes septentrionals de la península d'Anatòlia. La Capadòcia s'estenia pels altiplans de l'Anatòlia oriental i adquirí la seva independència i autonomia respecte del regne selèucida, gràcies a una dinastia d'origen irànic.

Els elefants de Xandragupta

Les satrapies més orientals de l'imperi d'Alexandre (Gandàra, Aracòsia oriental, Gedròsia oriental, equivalents a l'actual Pakistan) foren cedides per Seleuc I al príncep indi Xandragupta, iniciador de la dinastia dels Mauryes. Com a penyor de l'aliança, Xandragupta regalà a Seleuc un contingent d'elefants, que fou decisiu per a la derrota d'Antígon a Ipsos (301 aC).

Antíoc III recuperà amb èxit posicions en tots els fronts del regne selèucida: a les satrapies orientals, a la Celesíria-Palestina i també a Àsia Menor. A més, emprengué una **gran campanya oriental** –coneguda amb el terme d'**anàbasi**–, en què s'enfrontà a Armènia (212 aC), a Mèdia (211-210 aC), als parts (209 aC), al regne grecobactrià (208-206 aC) i als principats de l'Índia.

Antíoc III s'alià amb Macedònia per repartir-se el regne dels Ptolemeus. L'atac contra Egipte fou doble: de primer Antíoc III s'apropià de les possessions làgides d'Àsia Menor i, seguidament, s'annexionà la Celesíria-Palestina (199 aC), fent realitat el vell somni dinàstic selèucida de recuperar aquest desitjat territori.

Roma, però, temerosa dels èxits d'Antíoc III, intervingué en defensa dels seus aliats (Egipte, Pèrgam i Rodes). Poc després, esclatà l'inevitable conflicte entre Síria i Roma –**la Guerra Antioquea**– que acabà amb la derrota d'Antíoc III a Magnèsia del Sípil (189 aC). La conseqüent Pau d'Apamea (188 aC) obligava Síria a desfer-se de tots els territoris d'Àsia Menor i limità el seu marge de maniobra. Abandonada Àsia Menor, Síria dirigí les seves ambicions cap al sud: Antíoc IV, fill d'Antíoc III, derrotà Egipte i es plantà a les portes d'Alexandria (168 aC). Només una nova intervenció de Roma salvà Egipte de la invasió selèucida.

En el segle II aC, s'accelerà el **desmembrament de les províncies orientals del regne selèucida**. La reconquesta duta a terme per Antíoc III es revelà molt efímera. El principal causant de la desintegració territorial del regne selèucida fou l'espectacular **expansió del regne dels parts**.

L'expansió del regne dels parts

El rei part Mitrídates I (171-138) aprofitant les dificultats selèucides, conquerí les regions iranians (Pèrsida, Mèdia i Elimada) i zones de l'antic regne grecobactrià. En la segona meitat del segle II aC, els parts arribaren a Mesopotàmia i n'ocuparen les principals ciutats: Selèucia del Tigris (141 aC), Babilònia (126) i Dura Europos (113 aC), ja a les ribes de l'Eufrates. També estengueren la seva influència per l'Anatòlia occidental: el conflicte entre el regne part i Roma, substituïda del regne selèucida, es farà inevitable.

A banda de la complexitat territorial i de l'obsessió pel control de determinats territoris, la història de la dinastia selèucida està farcida d'enfrontaments familiars que portaren inevitablement a la **dissolució del reialme** i la seva conversió –reduït enormement des del punt de vista territorial– en la **província romana de Síria** (63 aC).

1.5. L'Egipte dels Làgides

Arran de la mort d'Alexandre, Ptolemeu es féu amb el control d'Egipte i mostrà ben aviat una clara voluntat secessionista.

El reialme d'Egipte, en mans de Ptolemeu i dels seus descendents (els Làgides), fou sempre un dels territoris hel·lenístics més singulars.

Els Làgides controlaren no solament Egipte, sinó també els territoris adjacents: la Cirenaica, l'illa de Xipre i la Celesíria-Palestina (territori essencial per a la defensa de la vall del Nil). A més també ocuparen un cert nombre de possessions exteriors (part de la costa d'Àsia Menor) i mantingueren un protectorat sobre les illes de l'Egeu (Rodes i les Cíclades) i la zona dels Estrets del Bòsfor.

Gràcies a la potència de la seva flota, Egipte exercí durant força temps una mena de **protectorat marítim del Mediterrani oriental**, que en alguns moments ha estat anomenat 'talassocràcia'. Els reis d'Egipte intervingueren sovint a Grècia duent a terme una **política antimacedònica** i fent bandera de donar suport a les llibertats dels pobles grecs (un antic motiu propagandístic força freqüent en època hel·lenística, adoptat posteriorment per la mateixa Roma).

A la fi del segle III aC, s'inicià la **crisi de l'estat làgida**. Les guerres amb Síria – una constant de la història hel·lenística – evidenciaren les dificultats d'Egipte per continuar essent una gran potència internacional. Egipte perdé les seves possessions a l'Egeu, a Àsia Menor i també la preuada Celesíria-Palestina. Egipte només se salvà per la intervenció de Roma, interessada a mantenir un cert equilibri entre els reialmes hel·lenístics. Davant la derrota, Egipte es tancà en si mateix: la política de 'domini' dels indígenes donà pas a una política de 'col·laboració' dels monarques grecomacedonis amb les classes populars i la casta sacerdotal egípcia.

Egiptització de la dinastia làgida

Una certa revifalla de l'element indígena es produí a Egipte després de la batalla de Ràfia (217 aC), on les tropes indígenes –per primer cop utilitzades per defensar el regne– tingueren un paper decisiu davant la invasió selèucida. La victòria obrí la porta a les reivindicacions dels egipcis davant els monarques grecomacedonis. El sud d'Egipte s'independitzà i fou governat per una dinastia de faraons núbics. Coincidint amb la pèrdua de les possessions exteriors i un replegament interior, es dóna una **recuperació de les tradicions egípcies** i la monarquia làgida es començà a egiptitzar: els faraons foren coronats a Memfis, que tornà a ser la capital religiosa del reialme. També es recuperen els sínodes del clergat egipci, que tenien lloc cada cinc anys, i els Làgides subvencionaren la construcció de temples dedicats a les divinitats egípcies tradicionals.

La **decadència de l'Egipte dels Làgides** es veié il·lustrada per desavinences familiars, intrigues de palau, complots, tumults populars a Alexandria, motins militars, sedició dels territoris rurals, amb el rerefons de la intervenció constant de Roma per regular els problemes dinàstics de la dinastia làgida.

2. La lluita per l'hegemonia al Mediterrani

Des del punt de vista polític, l'element que caracteritza la darrera fase de la història hel·lenística és l'aparició de **Roma com a potència mundial** i la incorporació progressiva dels territoris grecs a l'imperi romà.

2.1. Italiotes i siciliotes

L'Occident grec –el sud d'Itàlia i Sicília– havia estat el teatre d'una **compene-tració constant entre les póleis italiotes i siciliotes i els pobles indígenes**.

Un dels principals problemes de les colònies gregues d'Itàlia i Sicília fou **la pressió constant de les poblacions indígenes de l'interior**.

La barbarització dels italiotes

"Els habitants de Posidònia d'origen grec que hi havia al mar Tirrènic arribaren a convertir-se en bàrbars pel seu contacte amb els etruscs i els romans, i al mateix temps transformaren la seva llengua i molts dels seus costums, però encara ara celebren una festa grega durant la qual, mentre es reuneixen, recorden antics mots i costums, mentre entre sí es lamenten i ploren."

Ateneu de Naucratis, *El banquet dels sofistes* 4, 632 a

A **Sicília**, després de la fi de l'imperi siracusà, les colònies gregues de l'illa suportaven la **pressió de Cartago**, la poderosa metròpolis púnica del nord d'Àfrica, que tenia importants interessos a l'extrem occidental de l'illa.

Al **sud d'Itàlia**, durant bona part del segle v aC, diverses *póleis* italiotes de la costa tirrènica –Cumes, Posidònia, Vèlia– caigueren en mans dels samnites i es 'barbaritzaren'. Al segle IV aC, continuà la **pressió dels pobles indígenes** sobre el vessant jònic, tot assetjant les *póleis* italiotes de Règion, Locres Epizefiris, Túrios i Tarent, que reclamaren l'ajuda de *condottieri* grecs. Així, arribaren els exèrcits de mercenaris sota el comandament d'Arquidam III, rei d'Esparta (343-338 aC), i d'Alexandre el Molós, rei d'Epir (333-330 aC).

Túrios, Règion i Locres Epizefiris reclamaren l'**ajut de Roma** per fer front als pobles indígenes de l'interior i acolliren guarnicions romanes (282 aC). Aquesta **presència militar romana** en l'esfera d'interessos de la poderosa Tarent fou considerada un *casus belli* per a la classe dirigent tarentina.

Italiota i siciliota

Aquests dos noms volen dir, respectivament, "grec d'Itàlia" i "grec de Sicília".

Túrios

Túrios, situada a la costa jònica del golf de Tarent, havia estat fundada per Pèricles com a colònia panhel·lènica.

Per a fer front al conflicte amb Roma, en l'anomenada Guerra de Tarent (282-272 aC), Tarent reclamà l'ajut de **Pirrus**, rei de l'Epir.

Pirrus i la Guerra de Tarent (282-272 aC)

Pirrus es presentà amb un poderós exèrcit format per 20.000 mercenaris, 3.000 soldats de cavalleria i 26 elefants. La **campanya de Pirrus pel sud d'Itàlia (282-278 aC)** se saldà amb una sèrie de victòries que, amb tot, comportaren la pèrdua de nombrosos efectius. Quan Pirrus s'estava a poca distància de Roma, el Senat refusà les seves condicions de pau i decidí continuar la guerra.

Aleshores, el rei de l'Epir, canvià sorprenentment d'estratègia i es dirigí a Sicília per fer front a Cartago, aliada dels romans. La **campanya siciliana de Pirrus (278-276 aC)** s'obrí amb èxit, però quan el rei de l'Epir intentà crear un regne personal a Sicília, topà amb la voluntat d'autonomia de les ciutats siciliotes. Per això, mancat de suport, Pirrus tornà a Itàlia. La situació al continent havia canviat, ja que les posicions romanes s'havien reforçat. La **batalla de Benevent (275 aC)** significà la **derrota definitiva de Pirrus**. Més interessat en les qüestions de Macedònia, al tron de la qual també aspirava, Pirrus tornà a Grècia i morí en batalla contra Antígon Gònates.

Amb la **presa de Tarent (272 aC)**, abandonada per Pirrus, Roma completava la conquesta d'Itàlia i esdevenia una potència mediterrània.

2.2. Roma enfront de Cartago: les Guerres Púniques

L'actuació de Pirrus a Itàlia i a Sicília tingué com a conseqüència el reforçament de les posicions de Roma i Cartago, aliades en la Guerra de Tarent.

Ara bé, la desaparició de l'enemic comú i les ànsies expansionistes de Roma i Cartago provocaren un conflicte pel control del Mediterrani occidental, en les anomenades Guerres Púniques.

La **Primera Guerra Púnica (264-241 aC)** se centrà en el control de Sicília, illa que, pels pactes anteriors, havia quedat fora de l'esfera de Roma.

Cartago, vençuda, abandonà **Sicília**, que esdevingué la **primera província romana (241 aC)**. La derrota provocà greus problemes interns a Cartago: els mercenaris que controlaven Sardenya i Còrsega, mancats de paga, reclamaren l'ajut de Roma. Amb ràpida campanya militar, Roma s'annexionà les illes: **Sardenya i Còrsega** esdevingueren la **segona província romana (238 aC)**.

Victòria pírrica

Expressió utilitzada per a designar una victòria aconseguida amb un cost molt elevat, que no serveix gairebé per a res.

La Primera Guerra Púnica (264-241 aC)

Uns mercenaris campsans (anomenats 'mamertins') instal·lats a Messina reclamaren l'ajut de Roma, per fer front a Siracusa i a Cartago. Aleshores es combaté especialment a Sicília, que esdevingué l'escenari bèl·lic principal: l'esgotadora guerra de posicions es veié compensada per la victòria naval romana de les illes Egates (241 aC).

Amb la victòria sobre Cartago i amb la conversió de Sicília, Sardenya i Còrsega en províncies romanes, Roma passà a controlar el mar Tirrè.

La derrota militar i la pèrdua de posicions provocaren una reorientació de la política exterior de Cartago, que optà per la creació d'un nou imperi colonial a Occident, al sud de la península Ibèrica.

Les tendències imperialistes de Roma i de Cartago conduïren de nou al conflicte en la **Segona Guerra Púnica (218-201 aC)**.

El gran protagonista de la Segona Guerra Púnica fou el **general cartaginès Hanníbal**. Amb un poderós exèrcit, 50.000 soldats d'infanteria, 9.000 soldats de cavalleria i 37 elefants, emprengué una llarga marxa, travessant els Pirineus i els Alps, per fer d'Itàlia el principal teatre de les operacions militars.

La sorprenent iniciativa d'Hanníbal desmuntà l'estratègia romana. Les seves victòries a Itàlia –a Trèbia (218 aC), al llac Trasimè (217 aC) i, sobretot, a Canines (216 aC), la derrota més ingent patida per Roma, amb la mort del cònsol i la pèrdua de gairebé 50.000 homes– provocaren la defecció dels antics aliats itàlics de Roma. Hanníbal era a les portes de Roma.

La situació al front ibèric fou sensiblement millor per a Roma, que hi havia enviat dos generals –els germans Luci i Publi Corneli Escipió– per atacar la reraguarda cartaginesa i impedir que Hanníbal rebés reforços. El desembarcament de les tropes romanes a Empúries (218 aC) obrí a Roma les portes de la península Ibèrica. Els dos Escipions es feren ràpidament amb el control de la costa mediterrània i avançaren en direcció al sud. Gràcies a l'enviament de reforços i l'ajut de diversos pobles ibèrics, els romans prengueren *Carthago Noua* (209 aC), principal base cartaginesa a la península Ibèrica. La conquesta de Gades, l'actual Cadis, (206 aC) suposà la **fi del domini cartaginès a la península Ibèrica**.

A Itàlia, Roma evità l'enfrontament directe amb Hanníbal i optà per la guerra de desgast. Progressivament recuperà posicions, sobretot arran de la reconquesta de Càpua (211 aC). Aprofitant l'aïllament d'Hanníbal a Itàlia, Roma portà la guerra a Àfrica. Una sèrie de victòries navals i terrestres, culminades amb la batalla decisiva de Zama (201 aC), obligà Cartago a rendir-se.

La Segona Guerra Púnica (218-201 aC) comportà la **fi de l'imperi cartaginès** a Àfrica i a Hispània. Les possessions cartagineses a la península Ibèrica foren lliurades a Roma, que hi creà les **dues noves províncies romanes d'Hispània Citerior i d'Hispània Ulterior (197 aC)**.

Fundacions cartagineses

Al sud de la península Ibèrica, Cartago fundà diverses ciutats, com ara *Akra Leuké* (Alacant) o la mateixa *Qardt Hadash* = *Carthago Noua* (l'actual Cartagena).

Hannibal ad portas

Aquesta expressió que vol dir "Hanníbal és a les portes (de Roma)" és indicativa del pànic que s'apoderà de Roma davant els èxits d'Hanníbal. Es creia que Hanníbal es disposava a assetjar la ciutat.

La **Tercera Guerra Púnica** (149-146 aC) fou un conflicte molt menys important, provocat per la por romana davant la creixent potència comercial cartaginesa. Amb una breu campanya, Roma ordenà la **destrucció de Cartago (146 aC)**. El territori de la metròpolis púnica es convertí en la **província romana d'Àfrica (146 aC)**.

En les Guerres Púniques, Roma i Cartago es disputaren l'**hegemonia al Mediterrani occidental**. Gràcies a la victòria, Roma aconseguí aniquilar la seva competidora i incorporar nous territoris, com a províncies.

2.3. La conquesta romana del món hel·lenístic

Aconseguida la supremacia al Mediterrani occidental, Roma comença a intervenir en els afers de Grècia i de l'Orient (II i I aC).

Arran de la desaparició del regne de l'Epir (233 aC), els il·lírics, comandats per la reina Teuta, passaren a controlar l'Adriàtic i desenvoluparen **activitats de pirateria** que amenaçaven el comerç entre Itàlia i Grècia: Roma es veié obligada a intervenir en un seguit de **Guerres d'Il·líria**.

Les **dues campanyes il·líriques** tingueren com a objectiu assegurar els trànsits marítims entre Itàlia i Grècia i acabar amb la pirateria. Roma es limità, però, a crear un **protectorat sobre la costa il·lírica i epirota**.

Aprofitant-se de les dificultats de Roma, ocupada a frenar Hanníbal, el regne de Macedònia intentà conquerir la costa il·lírica. Filip V, el nou rei macedònic, s'alià amb Hanníbal per foragitar Roma de Grècia.

Aquesta aliança de Macedònia amb Cartago fou el detonant de la intervenció militar romana a Grècia: Roma considerà Macedònia la seva enemiga i s'hi enfrontà en tres conflictes denominats **Guerres macedòniques** fins a la derrota total d'aquest regne hel·lenístic.

En efecte, Filip V havia aprofitat la Segona Guerra Púnica per unir els grecs en contra de la confederació etòlia, aliada dels romans, i per ocupar la costa d'Il·líria, sota protecció romana. Roma es veié obligada a fer front a Filip V en la **Primera Guerra Macedònica (215-205 aC)**, que acabà en un *statu quo*, en part perquè Roma centrava tots els seus esforços a derrotar Hanníbal.

Les Guerres Il·líriques

Després de la breu **Primera Guerra Il·lírica (230-228 aC)** Roma posà la costa epirota sota la seva protecció i signà aliances amb les ciutats gregues de la costa (Corcira, Apol·lònia, Epidamne). La **Segona Guerra Il·lírica (220-219 aC)**, encara més breu, fou una simple operació de neteja, destinada a fer respectar les clàusules del tractat de pau anterior.

Ara bé, acabada la Segona Guerra Púnica (201 aC), Roma veié arribat el moment de passar comptes amb Macedònia. El *casus belli* de la **Segona Guerra Macedònica** (200-197 aC) fou l'aliança de Macedònia amb Síria en contra d'Egipte, aliat de Roma, i la consegüent expansió macedònica per Tràcia, els Estrets i les costes d'Àsia Menor. Els aliats de Roma (Bizanci, Pèrgam i Rodes), sentint-se amenaçats, demanaren ajuda a Roma.

La batalla de Cinoscèfalos (197 aC)

En la batalla de Cinoscèfalos (197 aC), localitat propera a Tebes de Beòcia, Roma derrotà Filip V. Representà la primera gran victòria de Roma a Grècia.

La derrota de Macedònia –primera víctima de l'imperialisme romà– a la batalla de Cinoscèfalos (197 aC) comportà una intervenció més contundent de Roma en els afers grecs.

La pau fou dura amb Macedònia, que renuncià a tota possessió fora del seu territori tradicional. Les *póleis* i confederacions gregues conservaven teòricament la seva llibertat (així s'entén la famosa proclamació de llibertat dels pobles grecs efectuada per Titus Quinci Flamini, el vencedor de Macedònia, en els Jocs Ístmics del 196 aC), però, a la pràctica, tots els territoris de Grècia esdevingueren 'clients' de Roma. Els estats grecs havien d'acceptar els acords presos per Roma. Tot i haver retirat les seves tropes de Grècia, Roma exercia una **hegemonia latent** sobre Grècia.

Poc després Roma, en ple deliri imperialista, endurí la seva oposició als reialmes hel·lenístics (Macedònia i la Síria dels Selèucides).

Rere Macedònia, tocà el torn a la Síria selèucida. La política de restauració dinàstica d'Antíoc III havia comportat la recuperació dels antics territoris selèucides d'Àsia Menor, fet que l'abocava a un enfrontament directe amb Pèrgam, aliada de Roma. Durant la Segona Guerra Macedònica (200-197 aC), Antíoc III travessà els Estrets i posà peu a Europa. La presència de tropes selèucides a Europa (des del 197 aC) fou per a Roma un *casus belli* latent.

La **Guerra Antioquea** (192-188 aC) enfrontà Roma (i els seus aliats, Pèrgam, Rodes, Atenes, i ara també la vençuda Macedònia) contra Antíoc III i els seus aliats grecs (en particular, la confederació etòlia).

Roma recorregué de nou als dos Escipions, vencedors d'Hanníbal, que derrotaren Antíoc a Europa, a les **Termòpiles** (191 aC), i a Àsia Menor, a **Magnèsia del Sípil** (189 aC). La successiva **Pau d'Apamea** (188 aC), que posà fi al conflicte amb Antíoc, fou especialment dura amb Síria: la lliga etòlia esdevingué un estat satèl·lit de Roma. Síria renuncià a tots els territoris d'Àsia Menor d'ençà del Taure. Els principals beneficiats foren el regne de Pèrgam, que ampliava

notablement la seva extensió fins a incloure quasi tot l'oest d'Anatòlia, i en menor mesura, Rodes, que obtingué la costa de Cària i Lícia. Moltes *póleis* gregues de la costa asiàtica aconseguiren la llibertat.

L'**imperialisme romà** continuà cobrant-se noves víctimes. A Roma preocupava l'actuació de Perseu, fill de Filip V i rei de Macedònia. Els enemics de Macedònia (en particular, Pèrgam) exageraren l'amenaça que suposava Perseu, que no sabé evitar el conflicte amb Roma.

La **Tercera Guerra Macedònica** (171-168 aC), una mostra més de les ànsies imperialistes de Roma, acabà amb la **batalla de Pidna** (168 aC).

La victòria romana significà la fi del regne de Macedònia (168 aC), que fou dividit en quatre repúbliques independents, tutelades per Roma. La terrible repressió comportà l'epuració de les elits gregues i macedòniques.

La duresa de la repressió romana i la imposició de règims oligàrquics generaren un creixent sentiment antiromà que es traduí en **sublevacions antiromanes** durament reprimides. A mitjan segle II aC, Roma intervingué amb més contundència: suprimí les quatre repúbliques macedòniques que donaren pas a la **província de Macedònia** (148 aC), la primera província romana a Grècia.

Poc després, Roma tornà a enfrontar-se amb la confederació aquea (147-146 aC), que havia donat suport a Macedònia. La guerra acabà amb la **destrucció de Corint** (146 aC). Els estats de Grècia central, que havien lluitat contra els romans, s'incorporaren a la nova **província romana de Macedònia** (146 aC).

Progressivament també les relacions de Roma amb els seus aliats, Rodes i Pèrgam, es refredaren. La creació del port franc de Delos (166 aC) comportà la ruïna del comerç de l'illa de Rodes. També hi hagué friccions amb Pèrgam. Per això, a la mort d'Àtal III (133 aC), el darrer sobirà atàlida llegà el seu reialme al poble romà. El regne de Pèrgam esdevingué la **província romana d'Àsia** (129 aC) que incloïa tot el territori de l'antic regne, llevat de les ciutats de la costa, teòricament, independents.

La duresa dels impostos romans, l'endeutament de bona part de la població, la rapacitat dels recaptadors romans i una certa marginació de les elits gregues provocaren una **creixent hostilitat antiromana** en els territoris grecs, que fou aprofitada per **Mitridates VI**, rei del Pont (114-63 aC), sobirà d'un gran reialme, que molts grecs veieren com un alliberador.

Pidna (168 aC)

A la batalla de Pidna, el general romà Luci Emili Paule derrotà Perseu, el darrer rei de Macedònia.

Extensió territorial de la província d'Àsia

La nova província d'Àsia (creada formalment el 129 aC) incloïa el territori de l'antic regne de Pèrgam, llevat de les ciutats de la costa, teòricament lliures. Per tant, s'estenia per l'occident d'Anatòlia.

Roma i Mitridates s'enfrontaren en tres llargs conflictes –les tres **Guerraes Mitridàtiques**– que neixen de causes diverses i que obligaren a intervenir els millors generals romans (Sul·la, Lucul, Pompeu).

La Primera Guerra Mitridàtica (89/88 – 85 aC)

La **Primera Guerra Mitridàtica (89/88 – 85 aC)** començà amb les anomenades 'Vespres d'Efes', en què moriren, pel que sembla, més de 80.000 romans. Molts territoris d'Àsia Menor –en particular, de l'antic regne de Pèrgam– acolliren entusiàsticament Mitridates. El rei del Pont aconseguí suports també a Grècia i a Macedònia. Roma reaccionà amb l'enviament de Sul·la amb cinc legions (87 aC), a les quals s'uniren les tropes de la confederació etòlia i de Tessàlia. Sul·la assetjà Atenes, i la ciutat fou sotmesa al pillatge. Poc després Roma derrotava els generals de Mitridates i portava la guerra a Àsia. Mitridates renuncià a les seves conquestes i s'obligà a pagar indemnitzacions de guerra. La pau fou breu, ja que tot seguit esclatà un nou conflicte amb Mitridates: la **Segona Guerra Mitridàtica (83-82 aC)**, que acabà amb una nova derrota del rei del Pont.

2.4. La reorganització de les províncies romanes d'Orient

Després de les dues primeres guerres contra Mitridates, el poder de Roma a Àsia Menor es reforçà amb **la creació de tres noves províncies**: Cilícia (80 aC), Creta i Cirene (74 aC), i Bitínia (74 aC).

Noves províncies romanes: Cilícia, Creta i Cirene, Bitínia

La **Cilícia**, un focus de pirates contra els quals Roma no deixa de intervenir, fou governada des del 80 aC per un governador enviat des de Roma. El territori de l'illa de Creta, un altre focus de pirates, s'unia a la Cirenaica (heretada per Roma el 96 aC) per formar la **nova província romana de Creta i Cirene (74 aC)**. L'any 74 aC el rei de Bitínia, com havia fet anteriorment el rei de Pèrgam, llegà el seu reialme al poble romà: el territori esdevingué la **província romana de Bitínia (74 aC)**.

Mitridates, des del veí Pont, volgué recuperar posicions i envai Bitínia, ara província romana, on fou acollit favorablement per la població. Aviat la guerra s'estengué per Àsia Menor. La **Tercera Guerra Mitridàtica (74-63 aC)** acabà amb la derrota i mort de Mitridates.

Aquestes tres guerres contra Mitridates, que foren un autèntic mal de cap per a la classe dirigent romana, representen un punt d'inflexió de la política oriental de Roma. Hom s'adonà de la **necessitat d'una intervenció extraordinària** per tal de posar ordre i d'assentar les bases que permetessin un control pacífic i sense problemes de l'Orient grec. Roma confià aquesta intervenció extraordinària a **Pompeu el Gran**, que rebé enormes poders per fer front a la pirateria (67-66 aC) i reorganitzar els territoris orientals de Roma (64-63 aC).

La **reorganització de Pompeu (64-63 aC)** comportà el **reforç de les províncies romanes** ja existents. La província de Bitínia, creada el 74 aC, fou engrandida amb bona part de l'antic reialme del Pont (63 aC); i la província de Cilícia, creada el 80 aC, lliure de pirates, s'annexionà el territori de la Cilícia Tràquea

(63 aC). Al mateix temps, Pompeu aprofità l'agonia del regne sel·lucida, fracturat per problemes dinàstics i amenaçada pels parts, per ocupar el territori i crear la **nova província romana de Síria (63 aC)**.

A l'interior d'Àsia, per tal de protegir la frontera oriental de l'imperi, Pompeu establí una sèrie de **regnes vassalls**: Galàcia, engrandida amb part de l'antic regne de Mitridates; Capadòcia i Comagene, a les mans de sobirans d'origen irànic. També foren considerats estats clients el territori de Judea i dels nabateus. Així es protegia l'imperi romà de les amenaces que representaven Armènia i el regne dels parts.

L'actuació de Pompeu, completada en època d'August amb la incorporació del darrer dels regnes hel·lenístics independents –l'Egipte dels Ptolemeus (31 aC)– fou la base del domini romà a Orient.

La fi d'Egipte es caracteritza per **freqüents disputes dinàstiques** que motivaren l'arbitratge de Roma. Els territoris dels Làgides s'incorporaren progressivament a l'imperi romà: la Cirenaica, llegada per testament al poble romà (96 aC), s'uní a Creta per a crear la nova província de Creta i Cirene (74 aC), i Xipre fou incorporat a la província romana de Cilícia (58 aC).

Finalment, la darrera sobirana d'Egipte, amant de Juli Cèsar i d'Antoni, Cleòpatra VII, lligà la seva sort personal i la del seu regne a la del seus amants. La derrota d'Antoni davant Cèsar Octavià, el futur August, comportà la desaparició del darrer dels regnes hel·lenístics i la seva conversió en la **província romana d'Egipte (30 aC)**.

3. L'ampliació territorial del món grec

Gràcies a les gestes d'Alexandre, a la creació de nous reialmes hel·lenístics, governats per dinasties d'origen macedoni, i al desencadenament dels processos d'hel·lenització, s'assistí a l'**ampliació dels horitzons geogràfics del món grec**, que esdevingué un univers molt divers des del punt de vista geogràfic, climàtic i etnogràfic.

El nou món hel·lenístic inclou entitats sociopolítiques molt diverses: **el món de les *póleis***, circumscrit a la Grècia tradicional i al seu apèndix colonial; la **Grècia dels *éthne***, en què avança el procés d'urbanització; **els reialmes hel·lenístics**, amb la seva gran diversitat, i les **grans metròpolis urbanes**.

Contemplant en perspectiva, en època hel·lenística, el món grec experimenta un **augment de la urbanització** (traduït com a increment de la població urbana respecte de la població total), motivat en última instància per la **difusió territorial del model de la polis**, tant en els antics *éthne* com en els nous regnes hel·lenístics.

L'expansió territorial tingué **efectes positius en l'economia hel·lenística**, que adquirí característiques força modernes, font d'interpretacions contradictòries entre els estudiosos moderns.

L'expansió del model de la polis ajudà a la difusió de la policultura mediterrània per Orient, especialment en zones on el clima i l'orografia permetien l'existència de petites propietats, sovint explotades pel mateix propietari, al qual s'unia ocasionalment la mà d'obra esclava. La facilitat de comunicacions afavorí el desenvolupament d'una agricultura arbustiva (vinya, olivera), destinada al comerç.

Els territoris interiors i les planes privilegiaren l'agricultura cerealícola de secà. En altres zones, el clima i el relleu afavoriren les activitats ramaderes de transhumància, especialment a les regions del nord de Grècia (Tessàlia, Macedònia, Epir, Acarnània). Els ramats passaven l'hivern als cims de les muntanyes, mentre a l'estiu campaven per les planes costaneres.

Algunes ciutats s'especialitzaren en produccions delicades que necessiten una tècnica i mà d'obra especialitzada (orfebreria, vidre, ceràmica i teixits).

En època hel·lenística es produí un augment de la massa monetària, provocat per l'emissió en forma de moneda de l'antic tresor reial persa. Aquesta mesura tingué efectes positius en la **monetarització de l'economia** i en l'**increment dels intercanvis comercials**.

També s'assistí al **desenvolupament de les activitats bancàries**, especialment a les principals ciutats hel·lenístiques i a Egipte, on funcionà una mena de banca reial, amb un seguit de sucursals a les principals ciutats del regne. Aquesta banca reial anticipava pagaments i rebia les sumes degudes al tresor.

3.1. La crisi de la Grècia de les *póleis*

A la Grècia tradicional diversos factors evidencien la **crisi del model de la polis**, que es traduí en una **davallada demogràfica** i en la **limitació de la seva independència política**.

En efecte, diversos indicis documenten un **decrement demogràfic** a la Grècia de les *póleis*, motivat per una **baixa natalitat** o per l'**emigració** cap a les noves fundacions hel·lenístiques.

Les causes del decrement demogràfic segons Polibi

"En els nostres dies, tot Grècia ha estat afligida per la baixa natalitat (*apaidía*) i en general per la falta d'homes, per causa de les quals les *póleis* s'han despoblat i s'ha produït una disminució de la producció, tot i que no hi ha hagut guerres prolongades ni epidèmies de pesta (...). Els homes s'han lliurat a l'ostentació i al guany de diners, i també a la bona vida, i no es volen casar i, en cas que es casin, no volen tenir fills, sinó que en tenen un o com a molt dos, per tal de deixar-los rics i criar-los amb cura. Ràpidament aquest mal s'ha estès sense adonar-se'n. En efecte, quan es tenen un o dos fills i un d'ells se l'enduu la guerra i l'altre la difusió d'una epidèmia, per força resulta clar que les famílies queden sense descendència (...) i en un breu període de temps també les ciutats mancades d'efectius decauen."

Polibi de Megalòpolis, *Històries* 36, 17, 5-8

Aquest decrement demogràfic es traduí en una **reducció del cos cívic**. Tradicionalment, les reglamentacions polítiques de les *póleis* havien limitat els drets de ciutadania i havien estat poc generoses en la concessió de la ciutadania als esclaus alliberats, als estrangers o als fills de matrimonis mixtos. Aquestes tendències es traduïren en una **concentració dels drets polítics en una massa cada cop més reduïda de ciutadans**.

Les *póleis* s'aferraren a les seves constitucions ancestrals, sovint identificades amb la *isonomía* (la igualtat de drets) i amb la democràcia: conservaren les assemblees generals del cos cívic (*l'ekklesía*), els cossos restringits que emanen d'aquestes assemblees generals (la *boulé* o la *gerousía*), els magistrats, escollits o designats per sorteig. Però, per efecte de la baixa natalitat, de forma natural,

es donava **una certa tendència a transformar els règims democràtics en oligarquies**. Progressivament, els notables prengueren el control efectiu de la ciutat, només nominalment democràtica.

Les *póleis* també es revelaren incapaces de resoldre els problemes de funcionament ordinari i de fer front a les pressions exteriors. Aquesta **incapacitat de les *póleis*** es traduí sovint en la **recerca de protectors** i en l'**acceptació d'ajuda** dels monarques hel·lenístics. Així, els reis condicionaren les opcions polítiques de les *póleis*, especialment en política exterior.

Les relacions entre les *póleis* i els sobirans hel·lenístics foren sovint ambivalents. D'una banda, els reis respectaren formalment la seva independència (fins i tot, els atorgà el privilegi de batre moneda pròpia), mentre també intervingueren com a mecenes en cas de dificultats. En contrapartida, la ciutat honorava el sobirà, i el considerava una mena de 'primer ciutadà'.

La polis també recorregué a l'ajuda dels privats (ciutadans o no) puixents. Així, aquests personatges no dubtaren a posar recursos propis per afrontar situacions de necessitat o per construir determinades infraestructures públiques. Per la seva actuació, rebien el nom d'**'evergeta'**, mentre que aquest particular sistema d'actuació i de regraciament és conegut amb el mot d'**'evergetisme'**. A canvi de subvenir la ciutat, els evergetes obtenien el reconeixement oficial de la polis: elogis públics, donació de regals (la corona d'or), atorgament de privilegis (la ciutadania) i erecció d'estàtues.

Evergetisme

Nom format sobre el grec *euergéteo* ("fer bones accions"), que indica el mecanisme pel qual un representant del poder o un ciutadà a títol privat donen gratuïtament a la col·lectivitat un determinat do o financen un determinat edifici o activitat. Per les seves accions són oportunament regraciats públicament pels beneficiaris de la seva actuació.

3.2. El dinamisme dels *éthne* del nord de Grècia

En parts del centre i nord de Grècia es registrà una gran **vitalitat i dinamisme dels *éthne***, que esdevingueren una autèntica reserva de mercenaris, explicable per l'alta taxa de creixement demogràfic.

Al mateix temps, s'experimenta una **tendència al reagrupament i la unificació dels *éthne*** en entitats polítiques més grans (reialmes o confederacions). Així, hi destaquen el regne de Macedònia, el regne de l'Epir i les noves confederacions o *koiná* (el *koinón* dels etolis, el *koinón* dels aqueus).

El mateix dinamisme d'aquestes zones explica una **certa tendència a la urbanització** i a l'estructuració del territori seguint el model de la polis. La **urbanització** afecta especialment la zona central de Grècia (Etòlia, Acarnània, costes de l'Epir i de Macedònia), en les quals ja hi havia antigues fundacions colonials costaneres que seguien el model de la polis. Ara, tant pel mateix dinamisme econòmic, com per les noves tendències polítiques, s'articularen

processos de sinecisme, pels quals els habitants de diversos poblats es traslladaven a viure a una ciutat de nova fundació. Sovint aquest procés rep l'impuls decisiu del monarca.

3.3. L'heterogeneïtat dels regnes hel·lenístics

En època hel·lenística, els **regnes hel·lenístics**, entitats singulars i diferenciades i caracteritzades per una forta **diversitat territorial i administrativa**, s'incorporen també plenament al món grec.

Els diàdocs s'autoproclamaren sovint reis a títol personal, no reis d'un determinat territori. Per això, inauguren un nou tipus de **monarquia** definida com a 'personal', en la qual la **legitimació del sobirà** va lligada sovint a diversos factors: els èxits militars, la continuïtat dinàstica (d'aquí la importància dels matrimonis), les actuacions evergètiques i el mecenatge, el culte i la veneració envers la figura del rei.

Mecenatge dels sobirans atàlides

Els sobirans atàlides fundaren a Pèrgam una gran biblioteca, rival d'Alexandria. També adornaren els santuaris i ciutats de Grècia. Amb Atenes els sobirans atàlides foren especialment generosos: hi dedicaren un grup escultòric amb diverses escenes mítiques o històriques (una gigantomàquia, una amazonomàquia, la batalla de Marató i la guerra contra els gàlates), precedides de dues estàtues colossals dels reis de Pèrgam:

"Davant la muralla meridional [de l'Acropolis d'Atenes], Àtal dedicà una gigantomàquia, és a dir, la mítica guerra contra els gegants, que, en altre temps, vivien prop de Tràcia i a l'istme de Pal·lene, i a més també dedicà una amazonomàquia, la lluita entre les amazones i els atenesos, i la batalla de Marató amb els perses, i la guerra contra els gàlates de Mísia. Les estàtues tenen dos cúbits d'alçada."

Pausànias, *Descripció de Grècia* 1, 25, 2

En primer lloc, el sobirà es legitimava a través de les seves **actuacions i conquestes militars** (seguint el model d'Alexandre). La primera generació dels diàdocs –Demetri Poliorcetes, Seleuc I– i alguns altres reis –Pirrus de l'Epir, Antíoc III– encarnen a la perfecció aquesta figura del rei vencedor i guerrer.

Les gestes del rei depenien de la seva sort personal, atorgada per la *Týche* ('Fortuna'). Aquesta divinitat, que posava en funcionament una sèrie de mecanismes imprevisibles i canviants, concedia èxits o fracassos, de forma ràpida i voluble. Sovint, el rei que tenia la **protecció de la Fortuna**, es veia recompensat amb l'èxit i era ungit per la divinitat gràcies a algun tret taumatúrgic o carismàtic: Pirrus de l'Epir podia curar les malalties del fetge tocant el malalt amb el dit gros del peu dret, mentre que Mitridates del Pont podia impartir justícia en les trenta-dues llengües parlades al seu reialme.

La diadema

En general, els reis hel·lenístics se cenyien una cinta al cap o al casc denominada "diadema" per a simbolitzar la seva condició reial.

Els sobirans hel·lenístics patrocinaron la **fundació de ciutats**. Algunes foren poblacions creades *ex novo*, amb l'arribada de colons d'origen grec i macedoni. Aquestes ciutats, que reproduïren el model de la polis grega, gaudiren d'àmplies llibertats i privilegis dins el reialme.

Aquestes noves fundacions no eren lliures des del punt de vista de les relacions exteriors, ni podien disposar d'un exèrcit propi. Ara bé, els reis –especialment els Selèucides– les dotaren d'àmplia autonomia en la gestió dels afers interns i, formalment, les tractaren en peu d'igualtat.

És especialment remarcable la **intensitat del procés d'urbanització d'Àsia Menor**. En part, és un procés que arrenca amb la presència de les antigues *póleis* gregues disseminades per la costa oriental, septentrional i meridional d'Anatòlia. Ara, però, el procés rebé l'impuls decisiu dels diversos monarques hel·lenístics (Lisímac, els Làgides, els Selèucides, els Atàlides, els sobirans de Bitínia, del Pont, de Comagene i d'Armènia).

No totes les noves ciutats hel·lenístiques foren fundacions *ex nihilo*. En alguns casos, ciutats destruïdes foren reconstruïdes prenent un nom grec (és el cas d'algunes de les Alexandries existents a les satrapies 'altes' del regne selèucida). En altres casos, antigues vil·les indígenes foren simplement rebatejades amb un nou nom grec.

Un dels grans reialmes d'època hel·lenística fou el **regne selèucida de Síria**, un veritable mosaic de pobles i cultures. Tot i la seva diversitat territorial i demogràfica, tingué un notable sistema administratiu caracteritzat pel manteniment de les satrapies (les antigues províncies de l'imperi persa).

Síria aplegava territoris de diversa condició política administrativa: una **zona de propietat reial** (la *chóra* reial); ***póleis*** més o menys autònomes (ciutats gregues i mesopotàmiques, noves fundacions colonials); ***éthne*** (poblats per tribus nòmades en zones desèrtiques o en regions de muntanya); **santuaris** (que gaudien de més o menys autonomia i capacitat de decisió); **principats autònoms vassalls**.

El centre del regne selèucida fou sempre el **nord de Síria**, una mena de segona Macedònia. Seleuc I hi havia fundat quatre ciutats: Selèucia de Pieria, Antioquia de l'Oront, Laodicea del Mar i Apamea de Síria, poblades amb colons grecomacedonis. Aquestes quatre ciutats –la tetràpolis de Síria– tingueren un paper essencial en les relacions entre Mesopotàmia i el Mediterrani.

Bust de Ptolemeu *Sotér* amb diadema reial (s. III aC). París, Museu del Louvre.-

Ciutats selèucides

Una de les característiques singulars del regne selèucida és la fundació de ciutats que prengueren el nom dels sobirans (Selèucia, Antioquia, Estratonicea, Laodicea i Apamea).

Per la seva banda, els Làgides governaren territoris on tradicionalment era vigent el model de la polis (la Cirenaica, Xipre, les costes d'Àsia Menor), mentre que al regne d'Egipte només hi havia tres ciutats que tinguessin aquest estatus: Alexandria d'Egipte, Naucratis (l'antic empori colonial grec) i Ptolemaida (prop de Tebes d'Egipte).

La resta del territori d'Egipte era propietat del rei i continuà organitzat en grans circumscripcions, denominats '*nómoi*', administrades per uns funcionaris reials denominats 'ecònoms'.

Era poblat per camperols lliures que conreaven les terres del rei en virtut d'un contracte d'arrendament. Tot el procés era controlat per una casta burocràtica, caracteritzada per la seva eficiència, que intenta obtenir, mitjançant una explotació metòdica, el màxim benefici de l'agricultura de la vall del Nil. Al capdavant de tota aquesta burocràcia reial hi havia el *dioketés*, que gestionava Egipte com si es tractés del latifundi d'un gran propietari.

Les peculiars característiques geogràfiques i hidrogràfiques de la vall del Nil (la regularitat de la crescuda del Nil a principis de setembre) afavoriren l'organització col·lectiva de la producció agrícola, en la qual el poder central tingué un paper decisiu. La posada en conreu de noves terres –com la fèrtil plana de l'oasi del Faium– també fou iniciativa de les autoritats estatals.

La definició estricta dels programes de producció agrària, la minuciositat dels controls i l'existència de nombroses prohibicions fan que sovint l'economia làgida hagi estat qualificada de 'dirigista', 'planificada' o 'mercantilista'.

La regulació estatal de la sembra i de la collita

"Apol·loni saluda Zenó:

El rei ens ha ordenat sembrar els camps una segona vegada. Per tant, un cop hauràs segat el blat primerenc, hauràs de regar tot seguit la terra de forma manual. Si això no fos possible, instal·la el major nombre de bombes d'irrigació. No hi deixis l'aigua més de cinc dies. Un cop s'hagi eixugat, tot seguit sembra el blat de tres mesos. Ens hauràs d'escriure quan sigui possible segar el blat."

P. Cair. Zen. 59155 [= C. C. Edgar (ed.). *Zenon Papyri (Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire 82)*, El Caire 1926, vol. II, n. 59155].

La regulació del cicle agrari i l'exercici del monopoli de determinats productes essencials (com la sal) garantien als Làgides l'obtenció d'un important *surplus*, percebut localment en forma d'impost en espècies. A cada *nómos* egipci hi havia un recaptador i un magatzem reial per guardar el producte, abans de la seva comercialització cap a l'exterior (Egipte fou un dels principals exportadors de gra) o cap als grans centres de consum intern (Alexandria).

La *chóra* rural d'Egipte no gaudia de massa privilegis. A banda de l'impost, també estava subjecte a l'obligació d'allotjament de tropes, situació que portà a nombrosos abusos, als quals els reis intentaren fer front.

Nómos

El mot grec *nómos* (plural *nómoi*) designa les circumscripcions rurals del regne d'Egipte. Eren administrades pels ecònoms que representaven l'autoritat reial.

Dioketés

Aquest terme grec indica el tresorer o l'intendent general del regne d'Egipte. Era el responsable de gestionar les propietats del rei i els recursos de l'Estat làgida.

Els problemes de l'allotjament dels soldats a l'Alt Egipte

"El rei Ptolemeu a Antíoc [funcionari de l'Alt Egipte]:

Pel que fa a l'allotjament dels soldats, ens hem assabentat que sovint es produeixen situacions de violència, per tal com els soldats no ocupen les instal·lacions que els han estat donades pels ecònoms [els funcionaris reials encarregats d'aquesta qüestió], sinó que, després d'irrompre en els habitatges d'altres persones i expulsar-ne els inquilins, les ocupen per la força. Ordeno que, en el futur, això no torni a passar, sinó que siguin els mateixos soldats a procurar-se allotjament pel seu compte. Però, si calgués que els ecònoms els donessin allotjament, aleshores se'ls haurà de donar allò estrictament necessari. I a més, quan abandonin l'allotjament, que se'n vagin deixant-ho tot en ordre i que no ho abandonin fins que no estigui com estava anteriorment, un cop que ens haurem assabentat que així ha estat, per tal com quan se'n van, sovint lloguen aquests allotjaments a altres o marxen corrent, tot segellant els habitatges. Especialment tingues cura del *nómos* d'Arsínoe, prop d'Apol·lonòpolis, de manera que, si hi arriben soldats, cap d'ells no s'hi allotgi, sinó que s'instal·lin més aviat a la mateixa Apol·lonòpolis. Però si fos estrictament necessari que residissin a Arsínoe, que es construeixin les seves pròpies cabanes, tal com han fet els soldats que foren enviats anteriorment."

P. Hal 1 [= *Dikaiomata: Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus des Philologischen Seminars der Universität Halle* (Pap.Hal. 1) ..., Berlin 1913, n.1].

Aquests beneficis immensos permeteren als reis d'Egipte desenvolupar una autèntica **política 'mercantilista'** al servei dels seus interessos polítics i econòmics. En efecte, els calia una balança comercial favorable per obtenir or i plata de l'exterior. El metall obtingut per l'exportació de blat es tornava a batre a Alexandria amb un pes inferior, de manera que Egipte constituïa una zona monetària tancada a l'exterior. Amb aquestes emissions monetàries, l'Estat egipci pagava l'exèrcit de mercenaris grecs i macedonis que li permetia controlar Egipte i defensar els interessos exteriors dels Làgides.

En el decurs del segle II aC, aquest peculiar sistema revelà els seus límits. Les dificultats s'evidenciaren amb la devaluació de la moneda i la pèrdua definitiva de les possessions exteriors dels Làgides. El clergat indígena esdevingué el portaveu de les dificultats dels camperols egipcis, sotmesos a moltes càrregues tributàries, i promogué la reaparició de les particularitats egípcies.

3.4. Les metròpolis cosmopolites

Algunes ciutats *–póleis* independents o capitals de regnes hel·lenístics– exerciren el paper d'autèntiques **metròpolis del món grec**: Atenes, Alexandria d'Egipte, Antioquia de l'Oront, Pèrgam, Siracusa i Tarent. Foren també **centres d'irradiació i propagació de la cultura grega**.

Si alguna ciutat destaca amb nom propi en aquesta època és **Alexandria d'Egipte, la veritable metròpolis de l'Antiguitat**. L'estructura de la ciutat era condicionada naturalment pel fet de ser també la capital administrativa d'Egipte, la seu de la cort, un centre de producció de productes preuats (objectes de vidre, teixits, perfums, medicaments i orfebreria), un punt d'intercanvi comercial entre el Mediterrani, l'Orient i l'interior d'Àfrica i, naturalment, el gran centre cultural de l'Antiguitat.

Situada a la desembocadura d'un dels braços del Nil, **Alexandria d'Egipte**, s'estenia en una franja de terra compresa entre el mar i una llacuna Mareòtida. Davant la costa, hi havia l'illa de Faros, unida al continent per un moll de més d'un quilòmetre (l'Heptastaion), en la qual Sòstratos de Cnidos construí el famós **far d'Alexandria**, una de les set meravelles de l'Antiguitat, que facilitava l'entrada als ports de la ciutat.

El far d'Alexandria

El far, una estructura troncopiramidal de 138 metres d'alçada, era coronat per una llanterna on cremava un foc visible a 300 estadis de distància (60 quilòmetres).

El far d'Alexandria. Reconstrucció hipotètica de l'arqueòleg alemany H. Thiersch (1909).

La part continental de la ciutat fou estructurada seguint un esquema ortogonal regular, amb àmplies avingudes. La principal avinguda començava a la Porta Canòpica, situada a l'est de la ciutat. Alexandria fou dividida en cinc gran barris, poblats per gent de diverses races i nacions, tot i que la majoria dels seus habitants foren inicialment colons d'origen grec i macedònic. Cap al final del període hel·lenístic, Alexandria disposava de 180.000 homes, la qual cosa devia tenir una població total compresa entre 500.000 i 1.000.000 habitants, dependents dels càlculs. Era sens dubte una **metròpolis sobre poblada**.

Els habitants d'Alexandria segons l'historiador Polibi de Megalòpolis

"Per cert, Polibi després d'haver estat a Alexandria, sentí repugnància per l'estat [de la ciutat] i digué que tres tipus de persones poblaven la ciutat: els egipcis, la gent del país, que eren minoritaris, però civils; (en segon lloc) els mercenaris, altius, nombrosos i grollers. En efecte, per un costum antic [els reis d'Egipte], per culpa de la seva pròpia incapacitat, han anat contractant mercenaris estrangers, gent més acostumada a donar ordres que no pas a obeir-les; el tercer grup és el dels ciutadans alexandrins que tampoc no estan gaire acostumats a la vida civil, per les mateixes causes, i que són més poderosos que els altres dos, ja que tot i que són una població mestissa, tanmateix són grecs des dels orígens i conserven les tradicions comunes del grecs."

Polibi de Megalòpolis, *Històries* 34, 14, 1-5.

A l'est de la ciutat, hi havia el **complex dels palaus reials**, amb el seu port. A la part central, de cara a mar, hi havia les principals edificacions de la ciutat: el gran teatre, els diversos temples, els magatzems i les oficines portuàries i comercials, els molls, el gimnàs i la palestra. Al centre de la ciutat, en el punt on s'encreuaven les principals artèries, hi havia l'àgora, al bell mig de la qual s'alçava el **mausoleu d'Alexandre**.

Entre les **infraestructures culturals**, cal destacar el **Museu** i la **Biblioteca**, obra dels primers reis d'Egipte. El Museu era teòricament un centre de culte de les Muses, però, en realitat, constituïa una mena d'universitat o centre de recerca on es reunien savis i científics de diverses disciplines. La Biblioteca, dirigida sempre per importants filòsofs i literats, tenia una vocació universalista, i arribà a reunir prop de 500.000 volums de paper.

4. Els valors de l'hel·lenisme

L'època hel·lenística es caracteritza per l'**ampliació territorial i social del procés d'hel·lenització**. L'ideal de la grecitat, basat en una comunió de model educatiu, valors, pensament, religió, llengua i cultura fou assumit per col·lectius socials i territoris que fins aleshores n'havien estat aliens.

4.1. Abast i límits del procés d'hel·lenització

L'element que caracteritza el període hel·lenístic és el **notable avanç en el procés d'hel·lenització**, entès com l'assimilació, amb més o menys dosi de coacció o d'adhesió espontània, per part de les societats no gregues de determinats trets característics de la civilització grega, relatius a l'estructura economicosocial, a les institucions polítiques i administratives, a la llengua i a la cultura, a la religió, al sistema de valors i a l'imaginari col·lectiu.

L'anàlisi dels fenòmens de l'hel·lenització ha estat condicionada per la qüestió de la llengua. L'èxit del procés s'ha associat sovint a la **progressiva extensió de l'ús del grec** (en la seva versió estàndard, denominada *koiné*).

És veritat que en època hel·lenística es certifica un **augment de l'ús públic i social de la llengua grega** en zones geogràficament properes al món grec, especialment al nord de Grècia i a Àsia Menor. En els nous territoris conquerits, el grec s'imposà com a **llengua de l'administració**. A Egipte i a Síria, l'administració reial utilitzà el grec com a llengua oficial i quasi única, mentre que en els àmbits provincial i local convisqué amb les antigues llengües administratives (el demòtic a Egipte, i l'arameu, la llengua de la cancelleria aquemènida al regne selèucida).

Hel·lenisme

'Hel·lenisme' és un mot que deriva del verb grec *hellenízo*, que vol dir "adquirir de la llengua i del mode de vida grec per part de no grecs".

Koiné

Aquest adjectiu grec designa la llengua estàndard d'època hel·lenística, basada essencialment en el dialecte àtic i en el jònic.

Els papirs d'Egipte –majoritàriament escrits en grec– revelen l'estès ús **públic i social d'aquesta llengua**. També evidencien una **certa diglòssia lingüística** entre el grec i el demòtic. El demòtic continuà essent la llengua dels camperols, que s'han de fer firmar per altres o es queixen de ser discriminats perquè no saben prou grec. El grec, en canvi, és la llengua de l'administració i de les classes dirigents. Segons la tradició, la darrera reina d'Egipte, Cleòpatra, fou el primer monarca làgida que sabé parlar demòtic.

A més, en tots els reialmes hel·lenístics (i fins i tot en altres estats no grecs, com Roma, Cartago o els reialmes de l'interior d'Anatòlia), el grec fou considerat **la llengua de cultura i vehicular de l'educació**. En grec calia escriure si es volia ser llegit. Moltes obres d'interès local, com la Bíblia hebrea, es traduïren al grec per tenir un públic internacional (la versió grega de la Bíblia grega es coneix amb el nom de *Septuaginta*). En molts casos, especialment en àmbit urbà, el grec fou la **llengua de les elits aristocràtiques**.

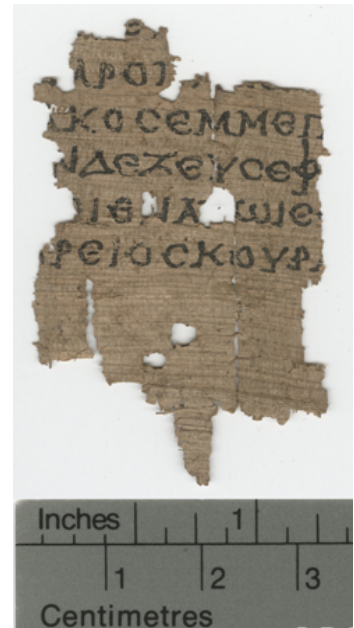
En alguns moments, s'ha abusat en l'anàlisi del procés d'hel·lenització de la idea de fusió de races i cultures. La documentació revela que aquesta **idea de 'fusió ètnica'** hauria de ser convenientment matisada.

En els reialmes hel·lenístics, els colons grecomacedonis conservaren els seus privilegis de conqueridors i desenvolupen la seva vida sense massa interacció amb la resta de la població, que patí una certa discriminació.

Per norma general, tot i les notables diferències territorials, es documenta una acceptació, activa o passiva, del grec i de la cultura grega, per part dels pobles no grecs.

L'**hel·lenització d'Àsia Menor** progressà amb decisió des de les antigues ciutats gregues de la costa cap a l'interior (Frígia, Lídia, Cària, Lícia), per les regions del nord (Bitínia) i del sud (Pamfília, Cilícia). Les noves ciutats, fundades pels reis i poblades amb colons d'origen grecomacedoni, foren sempre els motors d'aquest procés d'hel·lenització.

En els territoris d'Anatòlia interior i oriental (Galàcia, Paflagònia, Pont, Capadòcia, Commagene, Armènia), l'hel·lenització adquirí matisos singulars. Es donà una certa **osmosi cultural**, ja que els elements grecs es fusionaren amb les tradicions indígenes i iràniques, com s'evidencia en el jaciment de Nemrud Dag a la Commagene o en les monedes de Mitridates del Pont.

Fragment de papir trobat a Oxirinc escrit en grec

Septuaginta

Aquest mot llatí, que vol dir "setanta", fa al·lusió als setanta-dos savis que, segons la tradició, haurien estat encarregats per Ptolemeu II Filadelf de traduir la Bíblia de l'hebreu al grec. El mot '*Septuaginta*' designa, doncs, la traducció grega dels llibres de l'Antic Testament.

Nemrud Dag

Nemrud Dag –el pic Nemrud– és un jaciment arqueològic situat a la Comagene, regió situada a la conca alta de l'Eufrates. És una ciutat funerària, construïda per Antíoc I de Comagene vers el 62 aC. S'hi troben altars perses i imatges colossals de divinitats gregues, armènies i perses.

Nemrud Dag (Comagene, actual Turquia)

Les **regions orientals del regne selèucida** –la Bactriana i la Sogdiana– presenten també **formes híbrides de civilització**, com revela per exemple el jaciment afganès d'Ai-Khanum (potser l'Alexandria de l'Oxus), una autèntica ciutat grega a l'interior d'Àsia central.

Durant dos segles, també els **principats indogrecs** (180-10 aC) experimentaren un cert sincretisme cultural, amb la barreja de pràctiques religioses d'origen grec, hindú i budista, com revelen les llegendes entorn del rei grec Menandre/Milinda.

Amb tot, alguns grups socials (els jueus ortodoxos, el clergat egipci, l'aristocràcia persa) i algunes zones (Judea, l'Egipte rural, les satrapies iràniques) foren relativament **refractàries al procés d'hel·lenització**.

La història de Judea permet afinar en l'**anàlisi del procés d'hel·lenització**. El poble jueu, un *éthnos* situat en una zona de perenne disputa entre Egipte i Síria, estava governat per un summe sacerdot, sovint escollit pels reis. Una part de l'aristocràtica hebrea acceptà de bon grat alguns elements de l'hel·lenització (ús del grec, pràctica dels exercicis atlètics, freqüentació del gimnàs), fet que provocà la reacció airada dels sectors populars més ortodoxos i conservadors (coneguts amb el terme hebreu de *hassidim*, "pietosos").

En la primera meitat del segle II aC, els reis de Síria –en particular Antíoc III i, sobretot, el seu fill Antíoc IV– reforçaren el ritme de l'hel·lenització, tot introduint a Jerusalem divinitats foranes, potenciant el culte al sobirà, i aplicant mesures discriminatòries contra els jueus. Un sector del poble hebreu, guiat pels *hassidim* (en concret per diversos membres de la família dels Asmoneus), es rebel·là contra els sobirans selèucides.

Literatura jueva i egípcia contrària als processos d'hel·lenització

L'original hebreu del **Primer llibre dels Macabeus**, escrit per un jueu de Palestina vers 140-130 aC, s'ha perdut i només se'n conserva la traducció grega. Narra la rebel·lió dels Macabeus (175-135 aC) contra els intents d'hel·lenització d'Antíoc IV, encapçalada per Mataties i els seus fills. El **Segon llibre dels Macabeus**, que narra els mateixos esdeveniments (176-160 aC), és un resum en grec d'una obra hebrea anterior, no conservada.

En aquesta època aparegué una **literatura apologètica hebrea**, en defensa de la fe i de la llei mosaica, formada per alguns dels llibres de la Bíblia com el *Llibre d'Esther*, el *Llibre de Judith*, el *Llibre del fill de Sirah* (l'*Eclesiàstic*) o el *Llibre de la Saviesa de Salomó*.

També es desenvolupa una **literatura apocalíptica jueva** que preveia la derrota dels enemics espirituals i terrenals del poble jueu (encarnat per Antíoc IV, descrit com si fos l'Anticrist). A aquesta literatura apocalíptica, profètica i mil·lenarista jueva –confluïda posteriorment en alguns dels textos de Qumram i en l'**Apocalipsi** de Joan– pertany l'anomenat *Llibre de Daniel* (del segle II aC), que descriu la situació del present ubicada, però, en temps de Nabucodonosor II (segle VI aC).

També a Egipte es desenvolupà una **literatura apologètica egípcia**: diverses obres –la *Crònica demòtica* (del segle III aC), *L'anyell de Bocchoris* (segle II aC) o *L'oracle del terrissaire* (que preveu la caiguda d'Alexandria)– critiquen les mesures d'hel·lenització dels reis i defensen les tradicions religioses i dels privilegis de la casta sacerdotal d'Egipte.

El rei indogrec Menandre

El rei indogrec Menandre I (Milinda, en les fonts índies) (165/155 – 130 aC) governà un estat ubicat en el curs alt del Ganges. Probablement amplia els seus dominis fins a la ciutat de Patna (l'antiga Pataliputra) al curs inferior del Ganges. És famós per ser el protagonista dels *Milinda Panha*, un text budista escrit en pali, que reproduïx el diàleg entre el rei i un savi budista.

Políteuma

A les comunitats de la diàspora –Alexandria d'Egipte, Antioquia de l'Oront– els jueus formaven una unitat administrativa separada –anomenat *políteuma*– que intentava mantenir les seves lleis (en particular, el respecte del *shabbát* i el lliurament del servei militar).

Així doncs, en determinades ocasions, el grec també podia ser un instrument de lluita contra una determinada forma d'hel·lenització, sentida com una amenaça per a les formes de vida tradicional.

4.2. La *paidéia*, símbol de grecitat

El mode de vida del grecs es definia pel seu **peculiar sistema educatiu**, basat en la *paidéia*. Aquest sistema educatiu, que té el seu centre en el **gimnàs**, havia nascut per satisfer les necessitats de la polis. Atesa la superioritat intel·lectual d'aquest model, també en època hel·lenística, la *paidéia*, sense excessives mutacions i amb una escrupolosa fidelitat a l'ideal formatiu tradicional, continua essent el model educatiu propi i definidor de la 'grecitat'.

En moltes ciutats, la **presència d'un gimnàs** esdevingué un símbol i un focus d'hel·lenització. Sota les instruccions del seu director, els joves grecs segueixen un programa d'instrucció centrat en l'educació física i en la formació intel·lectual i moral.

El gimnàs grec d'Olimpia.

L'**exercitació física** –pensada per a una polis que necessita ciutadans que siguin també soldats– es mantingué com un pilar de la formació juvenil. Els joves també s'exercitaven en l'**oratòria** (pensada per a una polis políticament viva i independent, per la qual cosa es revela poc adaptada a les necessitats de la polis hel·lenística) i en la **filosofia**. Ara bé, les lectures escollides (Homer, els tràgics, les antologies líriques) revelen un intens conservadorisme.

La civilització hel·lenística assumí el **model educatiu de la *paidéia***, malgrat els seus anacronismes i malgrat estar pensat per a les necessitats de la polis independent. La *paidéia* i el gimnàs esdevingueren un factor de definició de la identitat cultural (grega) enfront dels bàrbars.

4.3. Filosofies de l'hel·lenisme

La crisi del model de la polis comporta també la **crisi dels valors ideològics i morals** associats a aquest model. La ciutat, incapaç i impotent d'assumir el seu propi destí i les seves dificultats, decau en favor d'un món més centrat en l'individu com a persona i menys en l'individu com a ciutadà.

En trencar-se, doncs, la solidaritat ciutadana i el sentiment de formar part d'una comunitat política, es desenvoluparen dues tendències contraposades:

a) D'una banda, es difon un cert **individualisme**, pel qual la realització plena de les aspiracions personals abandonà l'esfera de la comunitat política i se centra en l'individu. No es busca tant la consecució de la puixança política (de la comunitat política) com la felicitat personal de cadascú.

b) D'altra banda, també s'eixamplaren els límits de la preocupació i interès dels individus, més enllà del marc estret dels seus propis conciutadans. Es difongué una certa preocupació per l'home com a tal, coneguda amb el terme grec de *philantropía* (traduït com a "**humanisme**"). La mateixa decadència política de la polis contribuï a difondre un creixent sentiment del refús de la idea de pàtria (especialment entre els cíncics) i la consideració del món sencer (*l'oikouménè*) com la pàtria comuna de tots els individus (**cosmopolitisme**).

Les diverses escoles filosòfiques d'època hel·lenística compartiren una **atenció als problemes ètics i morals**, amb el problema central de l'**assoliment de la felicitat (individual)**. Per norma general, la felicitat (*eudaimonía*) s'identificava amb una serenitat espiritual (*ataraxía*), lliure de passions i de dolors (*apathía*), complementada per un cert grau de plaer (*hedoné*).

La ciutat d'Atenes continuà essent el principal centre d'escoles de filosofia de l'antiguitat, amb l'Acadèmia de Plató, el Liceu d'Aristòtil, el Jardí d'Epicur, la Stoà dels Estoics i les escoles dels cíncics i escèptics.

L'escola d'Atenes –versió al·legòrica de l'Acadèmia platònica, realitzada entre el 1510 i el 1515 per Rafael Sanzio. Museus del Vaticà, Ciutat del Vaticà.

A Atenes continuà viva l'**Acadèmia platònica**. Els hereus de Plató s'interessaren cada cop més per qüestions ètiques i morals i extremaren les actituds de recel cap a l'experiència sensorial com a mitjà de coneixement. Aquesta actitud els acostà als **escèptics**, escola creada per Pirró d'Èlida: davant la impossibilitat del coneixement veritable, optaren per una certa indiferència i la suspensió definitiva de les opinions i judicis.

L'**escola d'Aristòtil**, ubicada al Liceu, fou dirigida per Teofrast, autor d'una obra ingent, de la qual hi destaca *Els caràcters* –el primer estudi de psicologia–, i successivament per Estrató de Làmpsac, preceptor de Ptolemeu II Filadelf. Els peripatètics foren més sensibles a l'**experimentació** i a la **recerca natural**, com demostren les obres de Teofrast o les investigacions d'Estrató (que experimentà amb el buit creat artificialment i estudià les pressions).

En època hel·lenística aparegueren també dues noves escoles filosòfiques –l'**epicureisme** i l'**estoïcisme**– que donaren especial atenció al **tractament dels problemes ètics i morals**.

Epicur de Samos (341-270 aC) obrí també a Atenes la seva escola coneguda com 'El jardí'. En les obres conservades –tres cartes de contingut ètic i textos en paper– Epicur desenvolupa una física atomista (coneguda també gràcies al *De rerum natura* del poeta romà Lucreci). Defensa una particular ètica que basa la **felicitat en la recerca del plaer** (*hedoné*), entesa com la supressió del dolor i el gaudi dels petits plaers del dia a dia (com ara, l'amistat), al qual s'arriba gràcies al coneixement i a l'estudi (*sophía*).

Al mateix temps, l'**epicureisme**, conseqüent amb la crisi de valors de la polis, proclamà el seu refús de les tribulacions de política i la retirada de la vida pública (com exemplifica la màxima *látē biósas*, "viu amagat").

L'altra gran escola filosòfica de l'hel·lenisme és l'**estoïcisme**. Per als estoics, la moral és un part més de la física. La natura està formada per la combinació d'elements diversos. La 'teoria de les simpaties' estoica defensa que tots els cossos exteriors –especialment els astres– influeixen –per *simpathía*, és a dir, per compartició de sentiments– en el nostre cos i estat d'ànim (que està format pels elements també presents a la naturalesa).

Per als estoics, el esdeveniments de la vida responien a l'ordre previst per la divinitat previsor. Aquesta actitud providencialista pot desembocar en un cert **fatalisme**: les desgràcies no es poden evitar i, per tant, cal preparar-se per acceptar-les.

Finalment, els **cínics** són una **expressió contracultural**, amb la negació explícita dels valors tradicionals, el qüestionament de les tradicions i de les convencions socials la superació del marc de la vida de la polis.

4.4. Novetats religioses de l'hel·lenisme

Malgrat viure en un context polític marcat per la impotència i limitació de la polis, a les *póleis* hel·lenístiques es documenta la **plena vigència dels cultes poliàdics tradicionals**, en els quals els ciutadans participen en la mesura que són 'éssers socials' o 'subjectes polítics'. Ara, a més, són objecte d'atenció i veneració per part també d'evergetes forans.

Des del punt de vista de la pràctica religiosa, s'assistí a la **difusió de nous cultes de caràcter místic i de noves divinitats sincrètiques** nascudes de la fusió de divinitats gregues i divinitats oriental.

Aquests canvis religiosos responen a una certa **crisi de valors**, provocada per l'accentuació dels contrastos socials, la marginació d'importants grups socials, la pèrdua progressiva del sentiment de formar part d'una col·lectivitat, i el creixent individualisme.

Continuen tenint vitalitat els cultes místics d'Eleusis, els cultes bàquics en honors de Dionís i els cultes òrfics i pitagòrics. També pren gran volada el **santuari dels Grans Déus de Samotràcia**, una illa del nord de l'Egeu, privilegiada pels Làgides i els seus aliats, on se celebrava aquest culte místic dedicat a unes divinitats ctònies.

La vida religiosa grega també és modificada per l'**arribada de divinitats estrangeres**, preses als pobles conquerits, conseqüència inevitable de l'obertura del món grec i de l'encontre entre cultures diverses.

S'assimilen divinitats foranes a divinitats gregues ja existents i es produeixen **fenòmens de sincretisme religiós**, pel qual l'adopció de noves característiques i atribucions transforma la divinitat autòctona fins a tal punt que en resulta una nova entitat híbrida. L'exemple més paradigmàtic de sincretisme religiós hel·lenístic és el **déu Serapis**, d'origen egipci.

El **culte de Serapis** nasqué a l'oest de Memfis, a la necròpolis de Saqarah, on s'enterrava any rere any el bou Apis, dipositori del potencial sagrat d'Osiris. Cada bou mort esdevenia un 'Osiris', o en la terminologia egípcia un *Wsjr Hp* (és a dir, un '*Oserapis*', mot que evolucionà a *Serapis*). Gràcies a la iniciativa dels Làgides, el déu experimentà un procés d'antropomorfització: el déu adquirí la fesomia d'un home madur, amb barba i cabells rinxolats, amb un cistell d'espigues al cap. Pel seu potencial guaridor, fou assimilat a diverses divinitats gregues, especialment a Asclepi, el déu grec de la medicina, i posteriorment també Zeus, divinitat celestial totpoderosa.

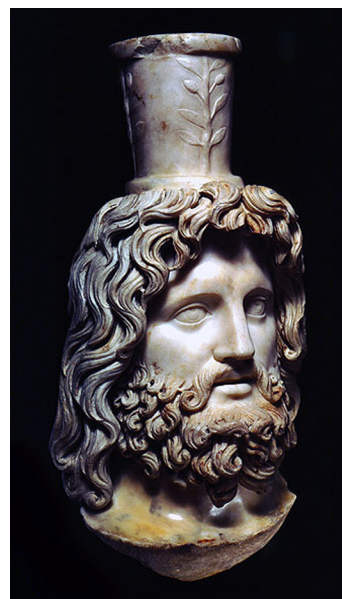
El culte de Serapis passà de Memfis al Delta i a Alexandria, on el Serapeu de la ciutat fou un dels temples més importants (amb tot el culte d'aquesta divinitat a Egipte no fou majoritari) tant per als colons grecomacedonis com per als egipcis. Des d'Alexandria es difongué per tots els territoris sotmesos a la influència dels Ptolemeus, com ara l'illa de Delos, on Serapis tingué un temple a la terrassa dels déus estrangers. De Delos el culte de Serapis es difongué a la Campània, de la Campània a Roma i de Roma a tot arreu.

En determinats regnes hel·lenístics es desenvolupen certes **formes de culte al sobirà** (en mort i en vida).

Deixant de banda els precedents grecs, les **primeres manifestacions de culte a la figura del rei**, a Alexandre, en concret, es donaren a Alexandria, fruit d'una explotació política del record d'Alexandre promoguda per Ptolemeu I Soter. En aquesta ciutat, el sobirà macedònic, considerat l'heroi fundador (*oikistés*) d'Alexandria, havia estat enterrat i, per tant, fou honorat com a divinitat. Aquest fet, unit a la persistència de les tradicions egípcies que honoraven el faraó com a encarnació de la divinitat, explica el **desenvolupament del**

Dionís cavalcant una pantera. Mosaic trobat en una casa del jaciment de Pel·la (300 aC). Grècia. Museu de Pel·la.

Bust del déu Serapis (s. II dC). Londres, British Museum.

culte dinàstic a Egipte. Així Ptolemeu II honorà el seu pare (283 aC), Ptolemeu I, amb un culte propi, una gran processó i la celebració d'unes festes panhel·lèniques.

En les ciutats que funden o en les ciutats a les quals salven o enriqueixen, els sobirans foren honorats com a herois. Se'ls atorgaren honors reservats a la divinitat: santuaris, temples, altars, festes, sacrificis, jocs, estàtues, himnes.

Honors divins a Demetri Poliorcetes

A Atenes Demetri Poliorcetes, el fill d'Antígon Monóftalmos, l'home de les victòries miraculoses, fou un dels primers reis a gaudir d'honors divins. En el seu honor fou redactat fins i tot un himne en un clima d'adulació excessiva:

"Quan Demetri hagué tornat de Lèucada i de Corcira a Atenes, els atenesos el reberen no només amb encens, amb garlandes i amb libacions, sinó també amb himnes [...], acompanyats de danses i de càntics [...]: «Com els deus els més grans i els més estimats, ells s'han presentat a la nostra ciutat. Car veus aquí que l'ocasió propícia ens porta a unir Demèter i Demetri. La deessa ve per acomplir els misteris venerables de Kore, ell, joiós com s'escau a un deu, es manifesta bell i somrient. Espectacle venerable, tots els seus amics l'encerclen i ell esta al mig, els seus amics són com els astres i ell és semblant al sol. O fill del totpoderós Posidó i d'Afrodita, Salut. Car els altres déus o bé estan molt allunyats o bé no ens escolten o bé no existeixen o bé no ens presten la més mínima atenció. Però, tu, a qui veiem present, tu no ets de fusta ni de pedra, sinó real, i per tant a tu preguem: abans que res, concedeix-nos la pau, o molt estimat, car tu ets el senyor..."

Ateneu de Naucratis, *El banquet dels sofistes* 6, 62, 253 B-F.

Aquests senyals de reconeixement i veneració cap als monarques –que no són en realitat autèntiques divinitzacions– trasllueixen formes de reconeixement popular a la figura del sobirà. Hi ha tendència a exagerar i generalitzar la divinitat dels reis hel·lenístics, que en principi –llevat d'Egipte– eren només venerats (això sí, amb els mateixos honors que es retien als déus). La monarquia trobà en el culte reial i la divinització, que esdevingueren manifestacions institucionalitzades de 'lleialisme', un altre element de legitimació i de consolidació dinàstica.

5. Les veus literàries de l'hel·lenisme

Els canvis en l'estructura social i en les institucions polítiques condicionaren la cultura literària grega, que esdevé un fidel reflex dels **canvis de valors** i de la **mutació dels gustos estètics**.

Cal tenir present que s'ha conservat una part mínima de la literatura hel·lenística (que comptà amb més de 1.000 autors). Només, ocasionalment, els papirs restitueixen fragments minúsculs d'aquesta literatura perduda.

La literatura conservada pertany a gèneres nous o renovats (epigrama, elegia, bucòlica), mentre decau tot una sèrie de gèneres literaris vinculats a la vida cívica (l'oratòria, la tragèdia o la comèdia política).

5.1. Públic i mecenatge en la literatura hel·lenística

En època hel·lenística, el sobirà irrompé com a mecenes cultural d'una societat alfabetitzada que reclamava una literatura al servei dels seus (nous) gustos. El **mecenatge reial** afavorí la presència de literats a les corts i promogué la creació d'infraestructures i la producció cultural (edició i traducció de llibres, recerques experimentals, expedicions científiques).

La implicació reial és recompensada, directament o indirectament, pels autors en forma de dedicatòries o d'elogis. Així, destaquen els elogis de la dinastia làgida als *Himnes* de Cal·límac o en la poesia de Teòcrit.

Les institucions culturals d'Alexandria –la Biblioteca i el Museu–, que feren les primeres edicions crítiques comentades (Homer, Hesíode, els lírics arcaics), tingueren un paper decisiu en la conformació del gust literari hel·lenístic.

La importància d'Alexandria queda exemplificada en el fet que sovint l'adjectiu 'alexandrí' serveix per a referir-se a la literatura hel·lenística.

La cabellera de Berenice de Cal·límac de Cirene

El final dels *Aitía* de Cal·límac, conservat gràcies a uns papirs d'Oxirinc i a la traducció llatina del poeta romà Catul, narra la història de la cabellera de la reina Berenice, muller de Ptolemeu III Evergetes (246-222 aC). La reina Berenice havia fet promesa de consagrar la seva cabellera a Afrodita, si el seu marit tornava sa i estalvi de la guerra. Berenice acomplí la seva promesa, però poc després la cabellera desaparegué misteriosament. Conó, l'astrònom de la cort, afirmà d'haver-la trobat al cel transformada en una constel·lació que encara avui dia rep el nom de 'Cabellera de Berenice'.

Papirs literaris

Gràcies als papirs, majoritàriament trobats a Egipte (en localitats com Oxirinc o Elefantina), s'ha pogut recuperar alguna comèdia sencera de Menandre, els epigrames de Posidip de Pel·la, els miniambes d'Herodas o *La constitució dels atenesos* del mateix Aristòtil.

La Biblioteca d'Alexandria

La Biblioteca d'Alexandria, fundada per Ptolemeu II Filadelf, conformava, juntament amb l'annex Museu, el gran pol cultural de la capital d'Egipte. Destinada a aplegar tot el saber de l'antiguitat, arribà a tenir prop de 500.000 ròtols de papir. Entre els primers seus directors destaquen Demetri de Falèron, Cal·límac de Cirene, Apol·loni de Rodes i el geògraf Eratóstenes de Cirene.

5.2. La poesia alexandrina

El conservadorisme del sistema educatiu hel·lenístic explica la preferència pels autors consagrats per la tradició (en particular Homer), que són objecte d'adaptacions, antologies i comentaris, de clara finalitat pedagògica. L'escola i la tradició modelaren, doncs, el gust literari hel·lenístic.

En el camp poètic, es donà una **experimentació literària**, consistent en la transformació de gèneres literaris preexistents, amb la contravenció prèvia de les normes dels cànons i de les preceptives literàries, i després de la combinació de tons i registres lingüístics i mètrics diversos (amb clara finalitat estètica).

Diversos autors –i en particular el poeta Cal·límac de Cirene– enumeren les qualitats que ha de tenir la nova poesia hel·lenística: **la lleugeresa, la brevetat, el refinament formal, l'erudició i l'elitisme.**

Des del punt de vista de la **forma**, es preferí la **brevetat** i la **concisió**. Per tant, prengueren volada pels gèneres poètics considerats 'menors' davant la poesia èpica tradicional. **El refinament i el perfeccionisme** són altres característiques formals de la poesia alexandrina.

Des del punt de vista del **contingut**, predominaren les **temàtiques insubstancials**, tretes de la vida quotidiana, allunyades de la magnificència i la grandiositat dels temes èpics o tràgics. El poema sovint es transformà en una bagatel·la, en poesia d'ocasió. Presentà també un **alt grau d'erudició**: l'autor llança un **desafiament d'intel·ligència i de gust estètic** amb el lector, al·ludint o amagant les referències geogràfiques, històriques i mitològiques que permeten la descodificació del missatge.

L'*Alexandra* de Licofró, l'obra més enigmàtica de l'Antiguitat

L'*Alexandra* de Licofró, actiu a la cort alexandrina de Ptolemeu II Filadelf, resulta de lectura i comprensió quasi impossibles, ja que falta bona part de les claus d'identificació. S'hi narren les profecies de Cassandra (*Alexandra*), filla de Príam, relatives a la destrucció de Troia i a les seves conseqüències. L'extraordinari coneixement dels mites, especialment de les versions menys habituals, i dels esdeveniments històrics converteixen l'obra en un preciós repertori de mitografia, història i geografia, en què l'autor es complau en l'exhibició vistosa d'una ingent panòpia erudita.

5.2.1. L'èpica alexandrina

El conservadorisme literari i un cert gust arcaïtzant expliquen, en part, l'àmplia difusió d'Homer i la certa represa del gènere èpic, que es conrea en tres modalitats: la **poesia èpica de temàtica mitològica**; l'**epil·li**, terme que indica una composició èpica de breu extensió, i també la **poesia didàctica**.

El cal·ligrama hel·lenístic

La recerca de la perfecció i de l'experimentació formal portarà al conreu del cal·ligrama. Els poetes hel·lenístics conrearen també el cal·ligrama, conegut amb el terme grec de *technopaegnon*, evidenciat en *L'ou* de Símiades de Rodes o en *La siringa* atribuïda a Teòcrit, en els quals els versos del poema dibuixaven, respectivament, la figura d'un ou i d'una siringa.

Dins la **poesia èpica mitològica** destaquen les *Argonàutiques* d'Apol·loni de Rodes (295-215 aC), preceptor de Ptolemeu III Evergetes i deixeble de Cal·límac de Cirene. Es tracta d'un poema molt extens (prop de 6.000 versos) que narra l'expedició dels argonautes a la recerca del velló d'or, amb un intens to narratiu i una acurada capacitat descriptiva.

Dins la **represa de la poesia epicodidàctica**, els *Phaenomena* d'Arat de Solos foren un autèntic *best-seller* d'època hel·lenística. Els *Phaenomena*, no conservats íntegrament, descriuen les constel·lacions celestials i alguns fenòmens astronòmics. La part final del poema se centrava en els indicis que permeten anticipar els canvis de temps i altres fenòmens del món natural. Pel seu to, meresquà els elogis de Cal·límac, que compara Arat amb Hesíode:

"El cant i l'estil és el d'Hesíode, que dels poetes no és el darrer, però temo que el poeta de Solos [és a dir, Arat] ha aplegat el més dolç de la poesia èpica: «-Benvingudes, paraules lleugeres, desvel del ferm Arat»."

Cal·límac de Cirene, *Epigrama* 27 [R. Pfeiffer (ed.), *Callimachus. Hymni et Epigrammata*, Oxford 1953].

5.2.2. Cal·límac de Cirene

Fill d'una il·lustre família de Cirene, Cal·límac, considerat el **màxim exponent de l'alexandrinisme**, visqué a Alexandria en els regnats de Ptolemeu II Filadelf (284-246 aC) i de Ptolemeu III Evergetes (246-222 aC).

Cal·límac conreà diversos gèneres poètics menors (l'himne, l'epil·li, l'epigrama i l'elegia), en què plasmà els principis estètics alexandrins.

L'expedició dels argonautes

Les *Argonàutiques* narren l'expedició dels argonautes, guiat per Jasó, a la recerca del velló d'or, custodiat per un dragó. Jasó, acompanyat d'un estol d'herois, salpa des de Grècia amb la nau *Argos* amb destinació a la Còlquida. Després d'una sèrie de peripècies, i gràcies a l'ajut de Medea, aconsegueix recuperar la pell i tornar a Grècia.

Cal·límac escriví sis **himnes a les divinitats** inspirats en els himnes homèrics d'època arcaica, però amb gran varietat mètrica i lingüística. La seva obra principal són els *Aitía* (en grec "Causes"), una poesia elegíaca que intenta explicar les causes i els orígens de festes, rituals, noms, institucions i costums del món grec.

Cal·límac especifica els nous principis estètics de la poesia alexandrina. La preferència per la brevetat queda exemplificada en la seva famosa sentència, segons la qual *méga biblión, méga kakón* ("llibre gran, desgràcia gran").

El pròleg dels *Aitía* de Cal·límac, manifest de la poètica alexandrina

El pròleg dels *Aitía* és considerat l'autèntic manifest de l'estètica alexandrina, tota una declaració de principis de la nova poètica hel·lenística:

"No em demaneu que escrigui un poema de to elevat. Tronar no és la meua obligació, sinó la de Zeus. Perquè quan al començament vaig posar la tauleta d'escriure sobre els meus genolls, Apol·lo Lici em digué: [...] «Poeta molt estimat, presenta la víctima més grassa possible, però, benvolgut amic, la poesia ha de ser lleugera! I a més també t'ordeno tot això: camina per allí on no passen carros pesats i carregats, que el teu carro no vagi per una via ample sinó per dreteres que no han estat trepitjades abans, i si tu mateix el conduïxes, que sigui per camí ben estret». He fet cas d'Apol·lo: cantem per entre aquests camins que estimen el so agut de la cigala i refusen el bram de l'ase."

Cal·límac de Cirene, *Aitía* 17-30.

5.2.3. L'epigrama hel·lenístic

L'epigrama és un dels gèneres poètics menors, privilegiats per l'estètica alexandrina, pel fet de ser una peça breu, formalment refinada i enginyosa.

En època hel·lenística, l'**epigrama votiu** es féu servir per a la descripció d'objectes i estàtues (com ara l'estàtua de la reina Berenice II, que permet l'elogi de la sobirana), o d'objectes de la vida quotidiana. En l'**epigrama funerari**, és sovint el difunt o la mateixa tomba que s'adrecen al lector, identificat com un vianant que llegeix la inscripció. S'hi lamenta la mort dels éssers estimats i s'alerta sobre determinats excessos (la beguda i les passions) i sobre la consciència de la inestabilitat del destí humà (una idea molt hel·lenística).

"A Crètida, que sempre tenia coses a dir i que era prou bona a l'hora de fer broma, l'estan buscant moltes noies de Samos. Era una amiga dolça i desperta. Però ara dorm aquí el somni que a totes serà donat."

Cal·límac de Cirene, *Epigrama* 16 [R. Pfeiffer (ed.), *Callimachus. Hymni et Epigrammata*, Oxford 1953].

L'epigrama adquirí una **àmplia llibertat temàtica**, amb la introducció de nous temes, relacionats amb l'amor, heterosexual o homosexual (**epigrama eròtic**), o amb el banquet (**epigrama convivial**).

Els *Aitía* de Cal·límac

Pocs versos han pervingut d'aquesta poesia elegíaca etiològica de Cal·límac. Inicialment, constava de quatre llibres, en què Cal·límac il·lustrava l'origen de determinades festes, rituals, cultes, institucions, costums, usos i tradicions gregues. El pròleg dels *Aitía* constituïa el manifest programàtic de la nova estètica alexandrina, mentre que el final –la *Cabellera de Berenice*– constituïa un elogi dels sobirans d'Egipte, mecenes i protectors de l'ambient intel·lectual i cultural d'Alexandria.

L'epigrama

Poema breu format per una successió no excessivament llarga de díctics elegíacs, formats al seu torn per un hexàmetre dactílic i un pentàmetre. A l'origen, l'epigrama era una inscripció que acompanyava un determinat objecte ofert a la divinitat (epigrama votiu) o la tomba d'un determinat personatge (epigrama funerari).

L'**epigrama eròtic**, centrat en l'amor per l'hetera o el jove efeb, recull tots els tòpics del gènere, com ara el càstig als perjurs en l'amor, el *paraklausithýron*, és a dir, el lament de l'amant rebutjat davant la casa de l'estimada. Sovint el poeta impreca contra el sentiment amorós, personificat en el déu Eros, pintat com un vailet capritxós, voluble, cruel i visceral per tal com, amb els seus torbaments i canvis sobtats, constitueix un obstacle per a la serenitat.

L'**epigrama convivial** celebra les diverses fases del banquet, amb la descripció de les virtuts del vi, l'exaltació del cant i de la música, la lloança de la bellesa i de la joventut, el festeig homosexual, l'expressió de les sofrances d'amor, la reivindicació de l'amistat i el clímax que suposa la formulació del brindis, tot regat amb constants referències al mite. Tracta també temes comàstics, centrats en el *kómos*, es a dir, la ronda nocturna que segueix al banquet, en la qual els participants es dirigeixen a la casa de l'hetera.

El **simposi** continuà essent el lloc de conservació i transmissió de la cultura literària grega. És entès com un altre element de cohesió social i d'expressió de la pròpia identitat cultural en un món cosmopolita. En aquest sentit, per exemple, l'amor homosexual adquirí una clara connotació cultural, com a element que servia per a manifestar la pròpia adhesió a una ideologia cultural (la 'grecitat') i evidenciar la pròpia pertinença 'nacional'.

Pintura mural trobada a Paestum (Itàlia) on apareix representat un simposi grec.

"Posa vi i digues una altra vegada: «—A la salut del jove Diocles». Aqueloos, però, no se'ns vol unir en aquest brindis sagrat. «—És un jove ben plantat, Aqueloos, prou ben plantat. Si algú diu que no ho és, per a mi sol em reservaré la (seva) bellesa.»"

Cal·límac de Cirene, *Epigrama* 29 [R. Pfeiffer (ed.), *Callimachus. Hymni et Epigrammata*, Oxford 1953].

Els epigrames apareixen sovint publicats en col·leccions o antologies (literalment del grec *anthología*, "garlanda de flors"), enriquides successivament. La més important fou la **Corona de Meleagre de Gàdara** (140-60 aC), poeta originari de Gadara, un important centre cultural situat prop del llac de Tiberíades, a les portes del desert, definida com 'l'Atenes de Síria'.

La transmissió de la poesia epigramàtica

En època romana i bizantina, la poesia epigramàtica circula en forma d'antologies. Vers el 900 dC un erudit bizantí féu una nova *Anthologia* que és a la base de les antologies posteriors: l'antologia de Màxim Planudes —l'*Anthologia Planudea* (vers 1300)— i l'*Anthologia Palatina*, així denominada perquè s'ha conservat en un manuscrit de la Biblioteca Palatina de Heidelberg.

5.2.4. Teòcrit i el naixement de la poesia bucòlica

L'afirmació de la poesia bucòlica, com a gènere literari definit, diferenciat i singular, és obra del poeta siciliota **Teòcrit de Siracusa** (310-250 aC *circa*), que també freqüentà la cort d'Alexandria d'Egipte.

La principal obra literària de Teòcrit són els seus *Idil·lis*, que constitueixen la carta de naixement de la poesia bucòlica.

La poesia bucòlica de Teòcrit presenta una **àmplia llibertat de temes**, trets de la realitat rural. No falten les narracions mitològiques (l'idil·li del Ciclop) o les descripcions de la societat urbana contemporània (com l'idil·li en què dues dones siracusanes descriuen les festes d'Adonis d'Alexandria).

La majoria dels idil·lis recreen un **escenari natural idealitzat** (un *locus amoenus*, caracteritzat per la presència d'un escenari boscós), en el qual uns pastors, també idealitzats, dialoguen entre ells, tot exposant les seves peripècies vitals i les seves experiències amoroses, sovint desgraciades, amb un to caracteritzat per la dolcesa o suavitat. En general, la bucòlica de Teòcrit revela la típica **idealització del món rural** feta pels exponents de la cultura urbana.

Es tracta de composicions poètiques relativament breus, escrites en hexàmetres dactílics, en què predomina la forma dialogada, fent ús del dialecte dòric. Presenta elements propis de la poesia popular (tornada entre estrofes, refranys i màximes populars, repetició de versos o de clàusules, les estructures anacolútics i alternança de cobles d'igual extensió). Tot això dóna, *ex professo*, al gènere una **enfarinada de populisme artificial**.

"A Dafnis, el ben plantat, mentre pasturava, se'l trobà per casualitat Menalques, mentre –com diuen– treia a péixer el seu ramat per les altres muntanyes. Tots dos eren pèl-rojos, tots dos adolescents, tots dos bons a sonar la caramella, bons a cantar. Aleshores, quan Menalques veié Dafnis, li digué primerament: «–Dafnis, custodi de les vaques que mugeixen, em cantaries alguna cançó? T'asseguro que jo mateix puc guanyar-te, quan vulgui, a l'hora de cantar». Aleshores Dafnis el replicà amb aquestes paraules: «Pastor d'ovelles de llana, Menalques, que toques la caramella, mai a la vida no aconseguiràs guanyar-me, ni tan sols matant-te a cantar.»"

Teòcrit de Siracusa, *Idil·li* 8, 1-10

5.2.5. El mim d'Herodas

Gràcies als papirs, ha estat possible recuperar part de l'obra poètica d'Herodas, un poeta alexandrí de la segona meitat del segle III aC.

Herodes conreà el mim (miniambes), una breu peça en què els personatges dialoguen sobre diversos aspectes de la vida quotidiana.

Miniambes

Els mims d'Herodes reben el nom de 'miniambes' perquè estan escrits en trímetres iàm·bics.

En els miniambes d'Herodes desfilen diversos personatges, relativament estereotipats, i situacions de la societat hel·lenística: l'alcajota que visita una jove amb proposicions deshonestes, el propietari d'un prostíbul, el mestre a qui la mare demana el càstig del fill, les devotes d'Asclepi que elogien l'Asklepiéion de Cos, la dona gelosa que castiga un esclau, les amigues que conversen en la intimitat o les clientes d'una sabateria.

5.3. La comèdia de Menandre

La davallada del model de la polis explica la nova ruta que pren el teatre hel·lenístic. Es deixen d'escriure –però no de representar ocasionalment– les velles tragèdies i les comèdies d'Aristòfanes, essencialment les centrades en les qüestions polítiques de la vida ciutadana.

Per contra, pren volada un nou tipus de comèdia, definida com a 'comèdia nova' (*néa* en grec) centrada en les qüestions personals quotidianes, representada per l'obra de **Menandre**.

Els papirs de Menandre

El coneixement de Menandre és en bona mesura responsabilitat de la papirologia, ja que són les descobertes de papirs les que han fet conèixer les obres del comediògraf.

Escena d'una comèdia de Menandre en un mosaic pompejà (s. I aC). Museu Arqueològic Nacional de Nàpols

Menandre situa les seves comèdies a Atenes, descrita com una ciutat cosmopolita i universal, símbol de qualsevol ciutat o poble de la terra. La seva comèdia es definida com a 'burgesa', pel fet que posa en escena problemàtiques relatives a la vida quotidiana de personatges de classe mitjana, relativament acomodats, sense gaire problemes per a viure el dia a dia.

Amb una dosi considerable d'humor i enginy, la trama se centra en les peripècies vitals que enfronten **diferents categories de personatges** (conflictes intergeneracionals entre pares i fills, cuites amoroses, relacions conflictives entre amos i esclaus) i en problemàtiques relatives al caràcter psicològic i al comportament de les persones (l'avarícia, la desconfiança, la severitat) que poden aparèixer en totes les societats, independentment dels condicionants i de les circumstàncies històriques de cada època històrica concreta.

Els personatges pateixen una certa **estereotipificació**. Es tracta d'una galeria de tipus psicològicament poc elaborats i sense matisos: el jove eixelebrat, l'esclau babau, el vell sever, la dona enèrgica i decidida, el detestable traficant d'esclaus i les refinades heteres. Menandre, però, manifesta una càlida comprensió dels defectes i de les misèries dels humans.

Diversos factors –l'ambient cosmopolita, universal i atemporal, la utilització d'arguments (els bessons idèntics que provoquen confusió als altres personatges, fills perduts i posteriorment reconeguts), la tipificació i estandardització dels personatges– han fet que els públics de totes els temps i de totes les societats es puguin sentir representats en les trames i les problemàtiques posades en escena per Menandre.

5.4. El naufragi de la historiografia hel·lenística

De la multitud d'obres històriques d'època hel·lenística cap no s'ha conservat íntegrament. Els que queda és una vasta runa d'un edifici abans imponent.

Del grau naufragi de la historiografia hel·lenística només s'han conservat, i encara fragmentàriament, les **Històries de Polibi de Megalòpolis**. El seu relat, que pren una perspectiva universal, se centra en els anys compresos entre l'esclat de la Primera Guerra Púnica (264 aC) i la fi de la Tercera Guerra de Macedònia amb la batalla de Pidna (168 aC). Per aquest motiu és la principal font d'informació per il·lustrar les vicissituds històriques del període central de l'hel·lenisme.

En oposició a una idea força estesa, per la qual que la vida humana i les vicissituds polítiques depenen dels capritxos de la deessa del destí (la *Týche* o Fortuna), descrita com una divinitat cega i irracional, Polibi s'esforça per a donar una resposta racional a la dinàmica d'aquest període, i, en particular, a l'ascensió de Roma a primera potència mundial, des d'una perspectiva universal:

"He vist que molts historiadors han relatat les diverses guerres per separat i alguns dels fets relacionats amb aquestes guerres. Pel que he pogut saber, cap d'ells no ha volgut examinar la dinàmica global i general dels esdeveniments, quan i perquè començà i com ha arribat fins al final. Per això, he considerat absolutament necessari no relegar ni deixar que passés inadvertit sense explicació el millor i el més útil ensenyament de la fortuna (*Týche*). En efecte, tot i que la sort canvia les circumstàncies i sovint s'interfereix en les vides dels homes, amb tot, de manera categòrica mai no ha dut a terme accions com aquestes ni ha provocat conflictes com una guerra com la que hem presenciada. Però, això no és possible comprendre-ho a partir de la lectura de les històries parcials, llevat que algú visités les ciutats més importants, una per una, o que no cregui –per Zeus– de tenir al cap la geografia del món sencer, la seva situació universal i el seu ordenament, cosa que no seria creïble."

Polibi de Megalòpolis, *Històries* 1, 4, 3-6

L'anàlisi de la constitució política de Roma –que continua un debat tradicional del món grec sobre les característiques del millor règim polític– fa que Polibi vegi en el sistema institucional romà (fonamentat en les decisions de les assemblees del poble, del senat i dels magistrats) un règim de constitució mixta que ja els filòsofs grecs –Aristòtil– havien considerat com el millor dels règims polítics.

Un indicatiu del grau d'obertura i d'interès de la cultura grega envers els altres pobles ve donat per la **proliferació de la literatura etnogràfica**, que remunta els seus orígens a les *Històries* d'Heròdot d'Halicarnàs. Els grecs s'interessaren per les tradicions i per la història dels pobles en què entraven en contacte: els *Babyloniaká* de Berós, sacerdot de Babilònia, els *Aegyptiaká* de Manetó, un sacerdot egipci i nombrosos obres perdudes.

Es tenen referències de nombrosos obres perdudes, de caràcter geogràfic, etnogràfic o històric de territoris amb els quals el món grec havia entrat en contacte: *Indiká*, *Skythiká*, *Parthiká*, *Aegyptiaká*, *Keltiká*, *Thyrrheniká*, dedicats als pobles de la Índia, als escites, als parts, als egipcis, als celtes, als etruscs.

Precisament, l'interès per l'experimentació i la promoció reial expliquen el **desenvolupament científic** –fonamentalment teòric– que es dugué a terme, principalment a Alexandria, durant els segles III i II aC. Precisament, a la ciència alexandrina deu l'Occident alguna de les descobertes més importants en el camp de la filologia, de les matemàtiques (amb Euclides de Mègara i el desenvolupament de la geometria euclídea), de la física (amb Arquimedes de Siracusa), de la geografia científica i de l'astronomia (amb Aristarc de Samos, el primer que afirma la teoria heliocèntrica, i Eratóstenes de Cirene, que mesurà el diàmetre de la Terra i la distància entre el Sol i la Terra) o la medicina (afavorida pel fet que els reis d'Egipte permeteren la dissecció dels cadàvers).

Resum

La mort d'Alexandre (323 aC) obre el darrer període de la història del món grec, l'anomenada època hel·lenística, que es fa arribar fins a la conquesta romana d'Egipte (31 aC). En termes generals, doncs, el període hel·lenístic cobreix gairebé tres segles (III, II i I aC).

La primera unitat del mòdul, titulada "**El desmembrament de l'imperi d'Alexandre**", se centra en la primera fase de la història hel·lenística. Aquesta experimenta la fractura de l'imperi d'Alexandre el Gran per l'actuació dels diàdocs i dels epígons, noms amb què es coneixen els successors d'Alexandre. El trencament de la unitat política dóna lloc al **naixement dels anomenats regnes hel·lenístics** –Macedònia, Síria i Egipte– governats per dinasties d'origen macedònic, respectivament, els Antigònides a Macedònia, els Selèucides a Síria, els Làgides a Egipte.

La segona unitat, que pren el nom de '**La lluita per l'hegemonia mediterrània**', examina l'**expansió de Roma pel Mediterrani**. S'inicia amb la conquesta romana del sud de la península itàlica i de les illes centrals del Mediterrani (Sicília, Sardenya, Còrsega) i continua amb els conflictes que enfrontaren Roma i Cartago (les anomenades Guerres Púniques). La part final d'aquesta unitat es dedica a l'anàlisi de la **conquesta romana de Grècia i dels diversos regnes hel·lenístics** (Macedònia, Pèrgam, Síria, Egipte) i la transformació d'aquests territoris en províncies romanes.

Un enfocament de caràcter geogràfic presideix la tercera unitat del mòdul, ja que gràcies a les gestes d'Alexandre, s'incorporen al món grec tota una sèrie de nous territoris. En efecte, amb el títol de "**L'ampliació territorial del món grec**", s'analitza la dinàmica socioeconòmica i la vida institucional dels diversos territoris que conformen el món grec: el món de les *pólis*, que entra en crisi; el món dels *ethné* de la Grècia septentrional, que experimenta una gran dinamisme; els diversos regnes hel·lenístics, força heterogenis, amb una particular atenció a la situació d'Egipte, i finalment les grans ciutats o metròpolis de l'antiguitat, amb una menció especial d'Alexandria d'Egipte.

El capítol quart –denominat "**Els valors de l'hel·lenisme**"– aborda quatre aspectes relacionats amb el **pensament i el sistema de valors del món grec d'època hel·lenística**. En primer lloc, es pren en consideració el procés d'**hel·lenització**, és a dir, l'expansió de la cultura i del *modus vivendi* propi dels grecs per territoris no grecs. Seguidament, es recorda la continuïtat del model educatiu grec d'època clàssica –la *paidéia*– també en època hel·lenística. En l'apartat dedicat a l'estudi de les escoles filosòfiques d'època hel·lenística,

s'insisteix en el pes que tingueren els aspectes ètics i morals en la discussió filosòfica d'aquesta època i en la importància que s'atorgà a la discussió sobre la felicitat personal.

El darrer capítol del mòdul –intitulat "**Les veus literàries de l'hel·lenisme**"– té contingut literari. S'hi descriu el marc en què es genera la literatura hel·lenística, de la qual s'ha conservat una part mínima. A banda d'enumerar els principis estètics de l'alexandrinisme, es recorden algun dels principals autors i gèneres poètics: Cal·límac de Cirene, l'èpica, l'epigrama, la bucòlica i el mim. També es pren en consideració la figura de Menandre, la més representativa de la comèdia nova i, finalment, s'ha tractat la figura de Polibi de Megalòpolis, el qual, amb les seves *Històries*, és un dels pocs supervivents del naufragi de la historiografia de l'època hel·lenística.

Bibliografía

- Ballesteros Pastor, L.** (1996). *Mitrídates Eupátor, rey del Ponto*. Granada: Universitat de Granada.
- Bengston, H.** (1986). *Historia de Grecia*. Madrid: Gredos.
- Claus, M.** (2001). *Cleopatra*. Madrid: Acento.
- Grimal, P.** (1972). *El helenismo y el auge de Roma. El mundo mediterráneo en la edad antigua II*. Madrid: Siglo XXI.
- Lévêque, P.** (2005). *El mundo helenístico*. Barcelona: Paidós.
- Préaux, C.** (1984). *El mundo helenístico. Grecia y Oriente desde la muerte de Alejandro hasta la conquista de Grecia por Roma (323-146 a. J.)*. Barcelona: Labor.
- Rostovtzeff, M.** (1987). *Historia social y económica del mundo helenístico*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Shipley, G.** (2001). *El mundo griego después de Alejandro (323-30 aC)*. Barcelona: Crítica.
- Tarn, W.W., Griffith, G.** (1982). *La civilización helenística*. México: FCE.
- Walkank, F. W.** (1985). *El mundo helenístico*. Madrid: Gredos.
- Will, E.** (2003). *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)*. París: Editions du Seuil.

